

WAARDEVOL ZIJN IN EEN CONTEXT VAN ARMOEDE

Een kwalitatief onderzoek naar de invloed van Het Fort
op kinderen die opgroeien in (financiële) schaarste

BTKNS.
betekenis duiden

BTKNS.

betekenis duiden

Naomi Hartkamp

Juni 2020

BTKNS.nl | info@btkns.nl

Opdrachtgever: Het Fort, onderdeel van THDV

Contactpersoon: Gert Hutten gerthutten@thdv.nl

Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door een subsidie van het ministerie SZW.

Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid

Inleiding

'Wij hebben minder'

Armoede wringt. Het wringt in de levens van mensen die te maken hebben met armoede, waarbij een tekort aan geld vaak een constant gegeven is in hun leven. Het wringt wanneer je weet dat de groep 'rijken' en 'armen' steeds verder van elkaar af komen te staan. Of zoals één van de ouders het uitdrukt: 'wij hebben minder'. Het wringt misschien nog wel het meest bij kinderen die in armoede opgroeien en hun leven beginnen op een ongelijke startpositie ten opzichte van anderen. In deze wrange werkelijkheid van ongelijkheid en schaarste wil Het Fort bijdragen aan het verlichten van de gevolgen van armoede en de kans op armoede in de toekomst verkleinen. Tweemaal per week komen daarom kinderen uit groep vijf tot en met acht van verschillende scholen na schooltijd langs bij Het Fort. De activiteiten variëren van samen binnen- of buitenspelen tot samen koken en het beoefenen van (theater)sport. Deze activiteiten worden gekoppeld aan de zogeheten Fort Skills (levensvaardigheden). Onder alle activiteiten en Fort Skills ligt de centrale boodschap die Het Fort wil meegeven: 'je bent waardevol'.

Het Fort startte in Amsterdam Noord, de locatie die nu ook dient als uitvalsbasis voor innovatie van het project. In 2019 is subsidie aangevraagd om op 10 plekken in Nederland nieuwe Fort-locaties op te starten. Met de ambities groeide ook de vraag naar onderbouwing van het project. Zowel in onderzoek naar de werkzame elementen van het project als naar een meetinstrument dat gebruikt kan worden om de ontwikkeling van kinderen blijvend zichtbaar te maken. Om die reden is onderzoeksbureau BTKNS aangetrokken. Zij maakt samen met de medewerkers van Het Fort een meetinstrument en presenteert in dit rapport de resultaten van het onderzoek naar de werkzame elementen. Centraal staat in dit rapport daarom de volgende vraag:

Welke invloed heeft de werkwijze van Het Fort op kinderen die opgroeien in armoede?

Inzicht in de werkzame elementen van de werkwijze van Het Fort is om meerdere redenen relevant. Ten eerste levert een blik van buitenaf nieuwe inzichten op voor zowel bestaande als nieuwe locaties. Ten tweede helpt het bij de onderbouwing en vernieuwing van het initiatief wat zowel kan helpen in het maken van een kwaliteitsslag als in verantwoording naar particulieren en fondsen die Het Fort ondersteunen. Als laatste kan de informatie ook bijdragen op organisatie-overstijgend niveau door de kennis te delen met initiatieven met gelijke doelstelling.

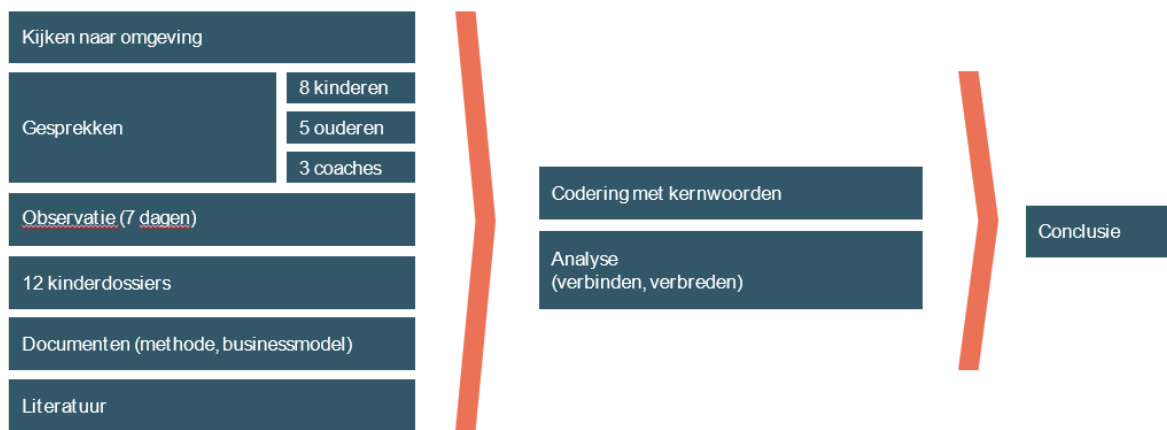
Inhoudsopgave

Methode: kwalitatief onderzoek.....	5
CMO-model	8
Context.....	10
De maatschappij.....	10
De buurt	11
De school	12
De familie	14
Mechanismen.....	16
Persoonlijk kapitaal	17
Sociaal kapitaal.....	22
Cultureel kapitaal.....	24
Economisch kapitaal	29
Samenvatting	30
Literatuurlijst.....	32

Methodes: kwalitatief onderzoek

Binnen dit onderzoek wordt de kwalitatieve methode gebruikt. Deze methode kenmerkt zich door dicht bij mensen te komen en de overtuigingen, emoties, beslissingen, betekenissen en de context waarin iemand leeft leren te begrijpen (Hennink, Hutter & Bailey, 2013). Op basis van oprechte nieuwsgierigheid leert men zo het perspectief van de ander te begrijpen. De informatie die hieruit voortkomt is geschikt om 'hoe-vragen' te beantwoorden. Zoals de hoofdvraag van dit onderzoek: Op welke wijze (hoe) heeft de werkwijze van Het Fort invloed op kinderen die in armoede opgroeien? Door het perspectief van kinderen en ouders in te zetten wordt zo goed mogelijk gereconstrueerd welke manier Het Fort ingrijpt in hun levens.

Het onderzoek is in drie fases uitgevoerd (zie figuur). Fase 1 staat in het teken van informatie verzamelen, fase 2 in het analyseren van de gegevens en fase 3 uit conclusies trekken.

Fase 1: informatie verzamelen

Er zijn verschillende informatiebronnen gebruikt:

1. Gesprekken

Er zijn gesprekken gevoerd met de medewerkers van Het Fort en met deelnemende kinderen en ouders. Er is gesproken met de coaches (3), de (voormalig) projectleider en de projectcoördinator. De gesprekken met de medewerkers van Het Fort zijn gebruikt om het project en hun zienswijze op het project zo goed mogelijk te leren kennen.

De gesprekken met kinderen (8) en ouders (5) vormen de kern van het onderzoek en zijn cruciaal. Zij zijn degene die het project wil bereiken en dienen daarom zo goed mogelijk begrepen te worden. Door in gesprek te gaan kon ik dicht bij de mensen komen en leren over hun dagelijks leven, de context waarin zich dat afspeelt en welke betekenis Het Fort hierin heeft. Kinderen vertelden soms heel persoonlijke verhalen over hun ervaringen thuis en op school en bij ouders mocht ik thuis langskomen en zelfs mee-eten.

De kinderen zijn geselecteerd op basis van toeval. Wanneer een kind als eerste op de locatie was, kon er rustig een gesprek plaatsvinden zonder te veel afleiding van anderen. Soms waren kinderen nieuwsgierig en vroegen zelf of ze een gesprekje mochten houden met de onderzoeker. De ouders zijn benaderd via de coaches omdat zij deze al kennen. Er is gesproken met degenen die reageerden op de open vraag in de groepsapp wie in gesprek wilde gaan met de onderzoeker.

Inhoud van gesprekken

Een belangrijk uitgangspunt van de gesprekken is dat er wederzijdse input is. Daarom is er bewust gekozen voor een gesprek in plaats van een (gestructureerd) interview. Dit betekent dat er geen vaste vragenlijst

is gebruikt die het gesprek structureerde. Wel zijn er thema's die binnen bijna ieder gesprek terugkomen. Deze aanpak creëert ruimte en zorgde ervoor dat ouders en kinderen veel spontane verhalen vertelden. Dit leverde veel extra inzicht op over hun dagelijks leven en in welke context dit zich afspeelt. Denk hierbij aan verhalen van kinderen over spieken in de klas of over oma die hen naar zwembad heeft gebracht. Bij ouders waren dit bijvoorbeeld verhalen over hoe zij de kwaliteit van de school ervaren of over de rol van religie in hun leven.

In de gesprekken met ouders kwamen de volgende thema's bij vrijwel ieder gesprek aan bod: 1) Overwegingen om het kind op te geven voor Het Fort 2) Ervaringen met Het Fort 3) Ervaringen met school 4) Ervaringen met wonen 5) De betekenis van geld. De mate waarin een onderwerp ter sprake kwam verschilde sterk per gesprek. Het thema dat het meest pregnant aanwezig was in het leven kwam vaak het langst naar voren.

Bij kinderen werd het gesprek vormgegeven door een tijdlijn op tafel te leggen (zie afbeelding). Bij ieder thema werd gevraagd of ze een bijpassend plaatje konden vinden en of ze konden uitleggen waarom. De thema's zijn: familie, school, de eerste dag bij Het Fort, Het Fort vandaag de dag en de toekomst. De plaatjes hielpen om in gesprek te blijven en hielpen kinderen die minder talig zijn een antwoord te kunnen geven door middel van beeld.

De gesprekken waren zeer divers. Sommige kinderen praatten honderduit en anderen vonden het al lastig om een plaatje te kiezen. Ook waren de gesprekken verschillend omdat twee kinderen samen een gesprekje wilden en weer een ander kind vroeg of ze met de tijdlijn haar vriendin mocht interviewen. De diversiteit in gesprekken wordt niet als verstoring gezien, maar eerder als verrijking. Een duo-interview liet bijvoorbeeld zien hoe kinderen op elkaar reageren en het niet kunnen vinden van woorden levert ook inzicht op in hoe taligheid een belangrijke rol. Het thema 'armoede' stond niet als vast thema op de tijdlijn en is alleen ter sprake gekomen als dit passend was. Wanneer er andere kinderen de kamer in kwamen lopen of als iemand het zichtbaar spannend vond is er niet gesproken over armoede. Ook is altijd de mogelijkheid gegeven om er niet over te willen praten.

2. Observaties

De tweede manier waarop informatie is verzameld is door te observeren. De observaties helpen bij het leren kennen van de groepsdynamiek en cultuurkenmerken. Die aspecten komen minder aan bod in gesprekken omdat ze als vanzelfsprekend worden ervaren. Er is gekozen voor participerende observatie, oftewel als vrijwilliger zes dagen meedoen in Amsterdam-Noord en één dag in Arnhem. Hierdoor kreeg ik van binnenuit zicht op de 'Fort-methode'. Denk hierbij aan de rituelen van coaches en vrijwilligers zoals het samen voor bespreken van de middag, het fruit snijden, de kinderen begroeten, gezamenlijk starten en afsluiten etc. Maar ook zicht op hoe kinderen de middagen doorlopen. Het voordeel van 'meedoen' is dat mensen (en kinderen) zich spontaner uiten dan wanneer je één op één een gesprek hebt. Hierdoor kon ik veel leren over hoe kinderen op elkaar, op mij, op coaches en andere buurtgenoten reageren.

3. Documenten

Een derde bron van informatie zijn de verschillende documenten die door Het Fort zijn ontwikkeld en beschikbaar zijn gesteld. Ten eerste zijn dit de kinderdossiers. Hierin staan verslagen van de gesprekken die coaches hebben gehad met de kinderen en de (kind-)oudergesprekken. Deze dossiers gaven verdieping op de gesprekken die ik met kinderen en ouders heb gehad. Bijvoorbeeld achtergrondinformatie over het gezin, of dat bepaald gedrag of uitspraken ook terugkomen uit de gesprekken met coaches. Van ieder kind of ouder waar een gesprek van heeft plaatsgevonden is het dossier doorgenomen, dit zijn er 12.

Ook zijn de documenten doorgenomen die op meer abstract niveau informatie geven over Het Fort. Dit zijn een handboek met de beschrijving van de methodiek, achtergrondinformatie van Het Fort, het businessmodel van Het Fort, een beschrijving van het projectplan van Het Fort en een verantwoordingsdocument van de aanpak van Het Fort. Deze documenten zijn een uiting van hoe Het Fort zichzelf ziet en naar buiten toe presenteert.

4. Literatuur

Een laatste, belangrijke bron van informatie zijn bestaande theorieën over leven met armoede. Gelukkig zijn er veel inzichten uit binnen- en buitenland die extra verdieping kunnen geven aan het onderzoek wat hier is gedaan. Ook eerder opgedane kennis en ervaring uit eigen onderzoek wordt ingezet. In de literatuurlijst aan het einde van het rapport kan gezien worden welke literatuur is gebruikt. De lijst kan ook gebruikt worden om verder te lezen in de onderwerpen en verdere verdieping te zoeken.

Fase 2: de analyse

Alle gesprekken zijn letterlijk getranscribeerd. Dit is gedaan om zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke taal van de gesprekspartners te blijven. Dit hielp om meerdere lagen in het gesprek naar boven te krijgen. Een eerste laag is wat iemand letterlijk zegt, maar diepere lagen duiden op onderlinge verhoudingen en waarden. Een voorbeeld hiervan is een citaat van één van de ouders: *'Kijk, wij willen dan heel graag meedoen en integreren. En dan stapt zo'n Wilders op en die zegt: Ho maar, jullie doen toch niet mee, terwijl ik heel goed meedoe eigenlijk.'* Een eerste laag is de boodschap die de ouder geeft: ik doe wel mee, in tegenstelling wat Wilders zegt. Maar een tweede laag is de verwijzing naar sociale verhouding: 'wij willen meedoen', de groep waar zij zichzelf mee verenigt: mensen met een van oorsprong niet-Nederlandse culturele achtergrond. Het verwijst ook naar de positie ten opzichte van de maatschappij. 'Niet meedoen' en niet als volwaardig lid van de maatschappij worden gezien is pijnlijk. De onderliggende waarde die in haar uitspraak ligt is dan ook: meedoen is belangrijk.

Coderen

Om alle informatie te ordenen is er gecodeerd. Dit betekent dat stukken tekst 'codes' krijgen. Dit zijn belangrijke begrippen uit de literatuur of thema's die binnen het onderzoek vaak naar voren komen. Voorbeelden van codes zijn: familie, buurt, identiteit, plezier, schaarste en vertrouwen. Vervolgens worden stukken tekst met dezelfde codes vergeleken. Waarin verschillen kinderen bijvoorbeeld van elkaar als ze praten over school of over Het Fort? Ook wordt gekeken naar hoe codes samenhangen, zoals ervaringen op school en in de buurt.

Fase 3: conclusies trekken

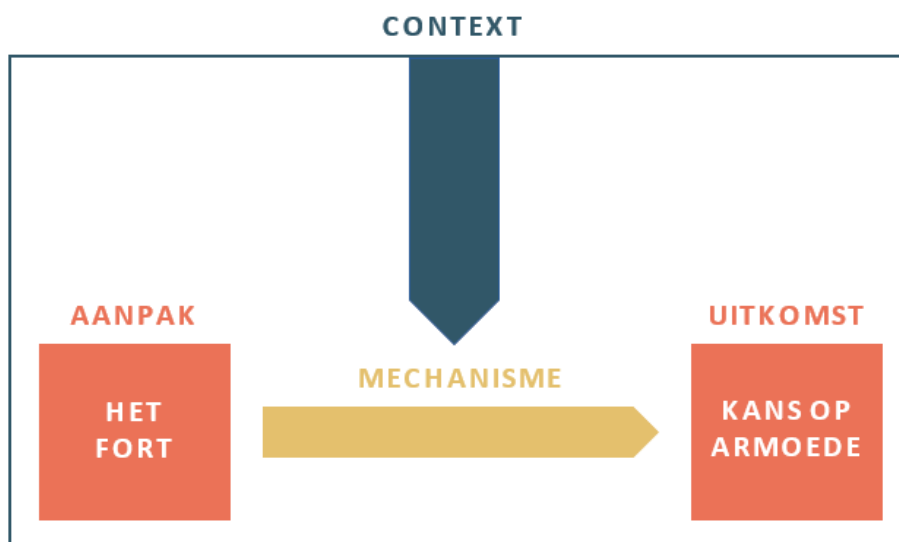
In de laatste fase wordt alle informatie uit de analyse van gesprekken, observaties, documenten en literatuur samengevoegd tot conclusies. De eerste conclusies zijn voorgelegd aan twee vakgenoten. Zij hebben vanuit inhoudelijk perspectief meegekeken: zijn de conclusies logisch? Is het onderzoek juist uitgevoerd? Daarbij is de eerste conclusie ook gepresenteerd aan de medewerkers van Het Fort. Op die manier kon gekeken worden of zij zich herkenden in het verhaal en of er nog vragen overbleven die beantwoord moesten worden. Na deze input is dit onderzoeksrapport geschreven.

CMO-model

Onderzoeken naar preventie-initiatieven (in dit geval voorkomen van armoede), dragen altijd een bepaalde moeilijkheid met zich mee. We kunnen namelijk niet meten wat er was gebeurd zonder het initiatief. Stel dat de helft van de 'Fort-kinderen' niet in armoede terecht komt op latere leeftijd, dan weten we niet zeker of deze verhouding anders was als de kinderen Het Fort niet hadden bezocht. Een tweede probleem is dat we niet 15 jaar lang de kinderen kunnen volgen en vast kunnen stellen of ze in armoede zijn gekomen of niet. Ondanks deze bemoelijkende factoren staat een onderzoeker niet met lege handen. Ten eerste helpen modellen om de huidige staat goed te doorgronden en daarmee de gevolgen van de aanpak beter in te schatten. Ten tweede is er een rijke hoeveelheid informatie over factoren die armoede versterken of verzwakken. Deze twee bronnen van informatie kunnen samen worden ingezet om meer te weten te komen over de invloed die Het Fort heeft op de kinderen.

Binnen dit onderzoek wordt het CMO-model als raamwerk gebruikt.

Het CMO-model is ontwikkeld door twee professoren methodologie: Pawson & Tilley (1997). CMO staat voor: Context+Mechanisme= Outcome. Dus de interactie tussen de context van het project en de werkzame mechanismen van het project bepalen de uitkomst. Hieronder wordt in het model en begeleidende tekst duidelijk gemaakt hoe dit toepasbaar is op Het Fort.

Links in het model staat de aanpak van Het Fort die zorgt voor een bepaalde uitkomst: de kans op armoede. Armoede is hierbij de zogeheten 'doelvariabele', datgene waar Het Fort verandering in wil brengen. De manier waarop dit gebeurt is via onderliggende mechanismen (gele pijl). Het mechanisme is datgene wat werkt en verandering teweegbrengt in de levens van kinderen. Een belangrijk uitgangspunt van dit model is dat het mechanisme zich niet in een vacuüm begeeft, maar opereert in een bepaalde context (blauwe vak en pijl). De context versterkt of verzwakt het mechanisme. Net zoals planten het 'werkend mechanisme' bezitten om te groeien, kan dit pas in werking treden wanneer er voldoende zon en regen is (context). Dit geldt ook voor sociale initiatieven als Het Fort. De driedeling van het model (Context+Mechanism=Outcome) wordt in de verdere hoofdstukken uitgebreid besproken.

Armoede als doelvariabele

Zoals gezegd is de doelvariabele dat kinderen niet in armoede blijven of terecht komen. Nu is armoede niet een eenduidig begrip waar onderzoekers, maar ook beleidsmakers en burgers, het over eens zijn. Zo zijn er definities die een bepaald minimum vaststellen en mensen als 'arm' aanmerken als zij hieronder komen. Een voorbeeld is het sociaal minimum dat vastgesteld wordt door het Ministerie van Sociale en Economische Zaken (UWV, 2019). Andere definities richten zich niet op het geld, maar merken mensen aan als arm wanneer zij niet over de middelen beschikken die in hun land als minimaal worden aangemerkt. Dit wordt bijvoorbeeld gedaan door het Sociaal Cultureel Planbureau (2016). Een andere invalshoek is dat alleen de persoon zelf kan aangeven of hij zich arm voelt of niet, dus een definitie vanuit mensen zelf. Vaak leidt het kiezen van één definitie ertoe dat andere zaken 'buiten beeld' vallen. Daarom is ervoor gekozen om niet te spreken vanuit definities, maar om de kenmerken van armoede te noemen. Deze kenmerken zijn gevormd door een combinatie van inzichten uit de literatuur en door wat mensen die in armoede leven zelf zeggen.

Armoede is een tekort

Armoede is minder kunnen kopen of krijgen dan je als acceptabel beschouwt. Kinderen noemen bijvoorbeeld dat er 'thuis geen lekkers is', dat ze niet naar de kapper mogen of dat ze geen cadeaus krijgen of kunnen geven bij verjaardagen. In een aantal gevallen is er zelfs tekort aan basisbehoeften: een volledige avondmaaltijd, een (vaste) woonplek of warme kleding voor de winter. Het ervaren tekort is bij gezinnen dus verschillend.

Armoede is relatief

Naast de absolute kant van armoede (zie hierboven), is armoede ook relatief. Men ervaart een tekort ten opzichte van anderen. Dit kwam duidelijk naar voren in gesprekken met ouders. Een ouder zei: *'wij hebben het minder'*. Maar er wordt ook de andere kant op geredeneerd: *'In Noord heb je een nog armere wijk' of kinderen die spreken over 'de arme kindjes in Syrië'*.

Armoede is niet een individuele aangelegenheid

De armoede die een individu ervaart is niet los te zien van het grotere geheel. Zo wordt het verschil tussen arm en rijk steeds groter (Putnam, 2016). Ook neemt het aantal flexibele contracten, en daarmee financiële onzekerheid, ieder jaar toe (Flexobarometer, 2020). Maar ook op kleinschaliger niveau zien we dat armoede een erfstuk is van (voor)ouders. Een volwassene in een gezin is daarom ook niet alléén arm, maar beïnvloedt hiermee ook de kinderen. Ouders vinden dit vaak lastig, ze gunnen hun kinderen meer dan dat ze soms kunnen of zelfs mogen geven. Zo vertelde een ouder wat hun bewindvoerder zei: *'Jij zit sinterklaas te spelen met je vrouw'* om vervolgens zijn handen in de lucht te gooien en te zeggen: *'Maar het is je gezin'*. Toch betekent bovenstaande niet dat je bij geboorte al 'veroordeeld' bent. Wel betekent het dat het voor mensen die opgroeien in armoede lastiger is om later zelf niet te maken te krijgen met armoede.

'Arme mensen' bestaan niet

Een valkuil is dat we mensen in armoede definiëren door hun gebrek aan geld: 'arme mensen'. In plaats van mensen die te maken hebben met armoede. Een subtiel verschil in taal, maar een groot verschil in benadering. Ten eerste is iemand een persoon en ten tweede heeft iemand te maken met een financieel tekort. Deze houding past ook bij Het Fort. Toen werd gevraagd aan de coaches of zij verschil merkten aan de kinderen bij hun oude werk (juf) en bij Het Fort merkte ze terecht op: *'kinderen zijn gewoon kinderen'*. Ondanks dat het gebrek aan geld thuis soms aan de oppervlakte komt, zijn en blijven het gewoon kinderen.

Context

Allereerst wordt beschreven in welke context Het Fort opereert. Het laat de leefwereld van de kinderen zien. Ook is het belangrijk omdat het, zoals eerder gezegd, de werkzame mechanismen van de aanpak van Het Fort versterkt of verzwakt. Een voorbeeld waarbij het werkzame mechanisme versterkt wordt is bij één van de kinderen die op haar oude school gepest werd. Zij wisselde van school en kon tegelijkertijd bij Het Fort nieuwe gedragingen oefenen en nieuwe vrienden maken. Ook kan de context een werkzaam mechanisme ondermijnen. Wanneer Het Fort wil meegeven dat iemand waardevol is, maar het kind voelt zich thuis altijd tot last, verzwakt dit de boodschap.

In de contextbeschrijving worden alleen de belangrijkste leefsferen meegenomen waar de kinderen de meeste tijd doorbrengen. Het gaat zowel om leefsferen op macroniveau (de maatschappij) als lagere niveaus (school, buurt en familie). Er wordt vanuit gegaan dat de context het individu beïnvloedt, maar ook andersom. Je wordt gevormd door de omgeving waarin je leeft en opgroeit, maar mensen zijn geen weerloze wezens en beïnvloeden ook zelf hun omgeving.

De maatschappij

Eén van de meer brede leefsferen, waarin we als mensen verkeren, is de maatschappij. Er worden hier twee kenmerken van de maatschappij genoemd die mensen raken die te maken hebben met weinig financiële middelen.

Meritocratie en waardering

In Nederland is het meritocratische gedachtegoed populair en wordt in de ogen van zowel burgers als veel beleidsschrijvers als nastrevenswaardig gezien. De centrale gedachte is dat je maatschappelijke positie bepaald moet worden door eigen verdiensten (merites) (De Beer & van Pinxteren, 2016). Denk hierbij aan IQ, aanleg en inzet. Het gedachtegoed is een tegenreactie op eerdere maatschappijvormen waarbij afkomst je sociale positie bepaalde. De Beer en Van Pinxteren (2016) benadrukken dat met de komst van het meritocratisch gedachtegoed de klassenverschillen niet weg zijn, maar alleen op basis van andere criteria worden gevormd.

De meritocratie lijkt op het eerste gezicht een aanlokkelijk ideaal: We kunnen zelf bepalen wat onze positie in de maatschappij is en worden niet 'klein gehouden' door onze afkomst. Maar dit maakbaarheids geloof heeft een sterke schaduwzijde. Mensen op goede posities schrijven hun succes aan zichzelf toe, maar de mensen op slechtere posities leven in schuld en schaamte. Schaamte voor de lage positie en een schuldgevoel omdat de lage positie door (gebrek aan) eigen verdiensten komt. Deze schaamte is al bij de kinderen van Het Fort zichtbaar. Zo vertelde één van de kinderen dat zijn vader heel laat thuiskwam van werk. De onderzoeker vroeg wat voor werk zijn vader deed. Het kind kroop letterlijk onder tafel om de vraag te ontwijken. Later kwam het kind er zelf op terug: *'Hij is afwasser, hij komt uit Pakistan, daarom.'* Een logische reactie op de harde maakbaarheidsgedachte is uitleggen waarom het níét je eigen schuld is. Het jongetje geeft hier direct na het noemen dat zijn vader afwasser is een rationalisering: *'hij komt uit Pakistan, daarom'*. Dit was ook te zien bij ouders. Toen ze spraken over kennissen die ook financiële problemen hebben zeiden ze: *'Maar ik snap het niet. Hoe kunnen mensen... ze krijgen meer dan ons maar ze kunnen niet veel kopen. Misschien dat ze te veel roken.'* Over hun eigen situatie zeiden ze: *'we zijn opgelicht'*. Het financiële tekort van anderen werd onderworpen aan de maakbaarheidsgedachte (keuze om te roken), terwijl men de eigen situatie uitdrukt als iets wat hen is overkomen.

Bij ouders van Het Fort leek er een verschil te zijn in ervaren schaamte. Ouders die werk hadden leken zich minder te schamen en ook minder arm te voelen dan ouders zonder werk. Dit kan er mee te maken hebben dat niet alleen het financieel tekort negatief aanwezig is in het leven, maar vooral wanneer dit gepaard gaat met het gevoel 'achterop te liggen'.

Macht en onmacht

Mensen die te maken hebben met armoede ervaren vaak veel onmacht. Ten eerste omdat armoede vaak samengaat met stigmatisering. Een stigma houdt in dat iemand ongewild anders is dan wat door de meerderheid als normaal wordt beschouwd. Men wordt niet meer gezien als een volwaardig mens, maar als een mens met een beperking (Goffman, 1963). Bij armoede kan dit bijvoorbeeld het oordeel zijn dat het

'eigen schuld' is of dat het ligt aan gebrek aan daadkracht en persoonlijkheid. Bij het herkennen van een stigma worden zogenaamde stigma symbols gebruikt (Goffman, 1963). Dit zijn signalen die wijzen op het 'anders zijn' van de gestigmatiseerde. Stigma symbols bij mensen die in armoede leven zijn bijvoorbeeld het hebben van een stadspas, huizen met versleten meubilair, een slecht onderhouden gebit of versleten kledingstukken of kledingstukken die heel vaak gedragen worden. Tijdens een activiteit zei één kind tegen de ander: *'Jij hebt eigenlijk altijd hetzelfde jurkje aan.'* Een opmerking die hard aankwam bij het meisje, het benoemde iets wat pijnlijker was dan het feit dat ze hetzelfde jurkje droeg. Hoe stigmatisering van Het Fort op de loer kan liggen kwam naar voren in het gesprek met de coach van Arnhem: *'Toen we vorig jaar begonnen, toen had ik een interview gehad voor een lokaal krantje. En toen mocht ik het van tevoren even doorlezen. (...) Dus hij had het in zijn artikel er zo over: 'het is echt voor de arme kinderen en echt een unieke kans voor de kinderen waarvan ouders ze niet goed kunnen opvoeden...'* en ik dacht echt van *'Ohhh als dit in het wijkkrantje komt dan wil niemand meer naar Het Fort, dan zit er meteen zo'n stigma op van: Dit zijn dus arme kinderen.'* Het gevaar van stigmatisering schuilt ook in de site van Het Fort. Men wil laten weten dat men werkt voor kinderen in armoede, maar wil hen tegelijkertijd niet stigmatiseren. In gesprekken met ouders sprak niemand erover dat het project bedoeld is voor kinderen in armoede. Als ze erover spraken dan werd het gepresenteerd als iets voor 'anderen' die minder hebben dan zichzelf. Ouders lijken zich dus niet graag te associëren met het zijn van wat Het Fort een 'sociaaleconomisch kwetsbaar gezin' noemt. Zij spreken liever over Het Fort als plek waar hun kind 'tot bloei komt' of waar hun kind plezier heeft.

Een tweede vorm van onmacht die men ervaart is de onmacht ten opzichte van instanties die hulpverleners. In het boek 'Publieke bijstandsgeheimen' (Engbersen, 2006) wordt Lipsky aangehaald die stelt dat hoe armer mensen zijn, hoe groter de invloed is van uitvoerders van overheidsbeleid. Mensen met weinig financiële middelen zijn vaak afhankelijk van de overheid en daaraan gelieerde organisaties. Alle ouders van Het Fort zijn in meer of mindere mate afhankelijk van de gemeente. In Amsterdam hebben bijna alle ouders een door de gemeente verstrekte stadspas en in Arnhem komt men bij Het Fort door het Sociaal Wijkteam (onderdeel gemeente). En vaak is dit niet de enige vorm van hulp die door gemeenten of andere partijen wordt verstrekt. Alleen al bij het kleine aantal ouders waarmee gesproken is, werd gesproken over schuldhulpverlening, psychologische hulp, hulp vanuit de kerk, hulp vanuit voedsel- of kledingbanken, hulp van een schoolpedagoog en het ontvangen van verschillende typen uitkering.

Hulp krijgen is alleen niet neutraal. Men moet daarvoor vaak bepaald gedrag vertonen wil men de hulp krijgen of vasthouden. Zo vertelden ouders over hun schuldhulptraject: *'Uiteindelijk hadden we een bewindvoerder gekregen. Tijdens een feest moesten we alle enveloppen met geld dat we hadden gekregen, inleveren.'* Veel mensen voelen zich onmachtig ten opzichte van instanties. Ook is het vaak zo dat als één vorm van hulp wordt geboden, men zich met meerdere levensterreinen gaat bemoeien (Driessens, 2005). Verwonderlijk is het dan ook niet dat veel ouders en kinderen altijd zeggen dat het 'goed gaat'. Zeggen dat het niet goed gaat zorgt voor ongevroegde bemoeienis. Zelfs toen het gezinsleven van één van de kinderen op zijn kop stond gaf hij het antwoord 'het gaat goed'. En ook bij een ouder: *'Ik zeg altijd: gaat goed. Waarom? Ik moet het zeggen: is verplicht. (...) Dus ik zeg: het gaat goed. En dan lachen ze als ik dat zeg.'*

De buurt

Het hebben van weinig financiële middelen betekent vaak ook wonen op weinig vierkante meters. Dit is soms lastig voor gezinnen met kinderen. Er is vaak geen plek om je even terug te trekken of om rustig huiswerk te maken of te studeren. Eén van de kinderen woont met 5 broers en zussen en ouders in een flat, ze vertelt: *'Ik heb een best grote familie. Of gezin eigenlijk, in huis is het eigenlijk best veel. (...) En omdat ik het thuis een beetje druk vind, vond ik dat ik iets wilde doen'* (Het Fort). Niet alleen binnenshuis is er weinig ruimte, maar in de buurten woont men vaak ook dicht op elkaar en worden voorzieningen (zoals een speeltuin) met veel mensen gedeeld. Een bijkomend nadeel is dat in buurten met veel (sociale) huurwoningen er meer sprake is van criminaliteit (Rigo, 2018). Een ouder die in de buurt was opgegroeid en na 10 jaar weer terugkwam zei: *'Het is een beetje een getto geworden. Terwijl het echt een hele nette wijk was vroeger.'* Alle ouders uit Amsterdam gaven aan dat ze de buurt niet altijd als veilig ervaren, hun kinderen mogen ook vaak niet buiten hun zicht op straat spelen. Voor sommige kinderen betekent dit veel binnen zitten wanneer de ouder andere verplichtingen heeft.

Naast fysieke kenmerken van de wijk spelen ook drie sociaal-culturele kenmerken een belangrijke rol.

Wij-zij tegenstelling

In Nederland is een proces van segregatie gaande (Rigo, 2018). De diversiteit in inkomens en afkomst neemt binnen wijken af maar neemt tussen wijken toe. We wonen dus vooral tussen mensen die sterk op ons lijken. Hierdoor komen rijkere en armere mensen elkaar niet meer op natuurlijke wijze tegen in bijvoorbeeld supermarkten of (basis)scholen. De segregatie speelt ook een rol tussen mensen van verschillende afkomst. Zo vertelde een moeder dat de wijk alleen nog maar 'zwarte scholen' kende. De school van haar kind vormt een uitzondering: *'Hier wel bijvoorbeeld. Er zit nog met gemak 5 Nederlandse kinderen op. Echt blonde Nederlandse kinderen.'*

Maar ook binnen de buurt is er een tegenstelling tussen wie men als 'wij' ziet en als 'zij'. De wij-zij tegenstellingen in Amsterdam gingen vooral over afkomst: *'Ik kwam hier als nieuweling op de school maar dan als moeder. Ik was een loner eigenlijk. Ik had wel een hoofddoek op mijn hoofd, maar ik sprak niet Marokkaans, ik sprak niet Turks en ik sprak niet Afghaans. En bij de kerstborrel kwam ik aan de tafel te zitten van de moeders waar alles wat niet Turks, Marokkaans of Afghaans was qua ethniciteit. En toen dacht ik van: goh, dat dat zo moet op deze manier. Je komt er ook gewoon niet tussen.'* De wij-zij tegenstelling wordt hier heel beeldend neergezet; men zit niet bij elkaar aan tafel.

Dominant en subdominant gedrag

In buurten waar veel mensen een laag inkomen hebben, spreekt men vaak van een 'harde cultuur' waar het recht van de sterkste geldt. Tijdens observaties en in gesprekken kwam dit sterk naar voren. Sommige kinderen zijn zeer dominant (hard) en anderen subdominant (zacht). De gebeurtenissen bij een simpel potje voetbal laat deze tegenstelling zien. Eerst was er rivaliteit tussen groepen wie het voetbalveldje mocht gebruiken, de kinderen die het hardste schreeuwden wonnen. Vervolgens werd in een duel een jongen op de grond geduwd. Hij stond stil op en keek degene die hem duwde niet eens aan. Vervolgens kregen twee kinderen ruzie om welke partij de bal mocht. Eén van de al grotere meisjes sloeg het jongere jochie. Deze sloeg terug. Vervolgens werd de jongen door zijn broer van het veld gezet. In dit voetbalspel werd het achterliggende machtsspel heel duidelijk, fysiek en verbale dominantie hadden gewonnen. Vervolgens probeerde de onderzoeker de kinderen nader tot elkaar te brengen. Het jongere broertje zei dat hij boos was, want hij was geslagen maar mocht niet terugslaan 'omdat het een meisje is'. Het meisje wilde überhaupt niet praten, de onderzoeker leek onderdeel van de 'zij-groep'. Later bracht de grote broer het jonge broertje en het meisje samen: *'jullie moeten sorry zeggen'* zei hij. En vervolgde *'WIJ zijn allemaal Marokkaan broer'*. Hieruit blijkt dat niet alleen het recht van de sterkste geldt, maar ook de controlerende werking van de groep (wij).

Wederkerigheid

Een laatste aspect is dat wederkerigheid een belangrijk aspect is binnen de buurt. Het principe is simpel: ik doe nu iets voor de ander of voor de gemeenschap en verwacht iets terug wanneer het met mij minder gaat. De wederkerigheid speelt zich zowel in de buurt af als tussen familieleden. Soms vallen deze twee groepen ook samen. In de woorden van één van de kinderen gaat het als volgt: *'Toen eh... vroegen we een beetje geld aan mijn oom. En die heeft het toen wel gegeven. Maar mijn vader werkt ook heel veel (vader werkt in bedrijf oom). Want hij gaat om 6 uur en komt ie bijvoorbeeld om 16.00 teruggaat dan eten. En dan moet ie weer om 17.00 op het werk zijn tot avond. Maar wij betalen hem dan wel weer terug.'* Wederkerigheid kwam ook in andere vormen terug, zoals boodschappen doen voor anderen, oppassen op andermans kinderen of voor iemand koken.

Iets krijgen is alleen niet vrijblijvend, het vraagt een reactie. Wanneer het principe van wederkerigheid geschonden wordt, oogst men onbegrip. Zo vertelden ouders dat zij hun spullen delen met de familie die naast hen woont. De buurjongen pest alleen hun dochter door haar 'voedselbank' te noemen: *'Terwijl wij, als we veel spullen hebben gekregen, brengen we voor hun ook wat mee. En dan gaan die kinderen zo doen.'*

De school

De school is een plek waar de kinderen veel tijd doorbrengen. De ervaringen met de scholen zijn sterk wisselend. Sommige kinderen praten enthousiast over buiten spelen en knutselen, of over een meester of juf die ze leuk vinden. Andere kinderen noemen dat ze gepest worden of vertellen over een juf die onaardige dingen tegen de kinderen zegt. Ook ouders hebben verschillende ervaringen met scholen.

Twee ouders hebben hun kind(eren) van school laten veranderen vanwege onvrede en een derde ouder overweegt dit. Ze noemen dat er weinig aandacht is voor hun kind(eren) en zijn zichtbaar teleurgesteld en boos wanneer hun kind gepest is en de school niet helpt bij het vinden van een oplossing. De ervaring van ouders past in het plaatje van leraren die hun tijd en aandacht over veel verschillende kinderen met verschillende hulpvragen moeten verdelen. Zo blijkt uit een enquête die ingevuld is door leraren uit zogeheten 'reguliere wijken' en 'achterstandswijken', dat in achterstandswijken 93% van de leraren aangeeft dat de school te maken heeft met leerlingen met problemen, ten opzichte van 59% in reguliere wijken (MWM2, 2019). Het gaat hier zowel om problemen op school, zoals concentratieproblemen of leerachterstanden, als problemen thuis in het gezin. Wanneer een kind extra behoeften heeft, komt deze dus bovenop de stapel van vele andere zaken waar de aandacht van de leraar naar uitgaat.

De school als verheffend instituut

Scholen in Nederland kennen twee hoofddoelen: kwalificeren en socialiseren (SLO, 2011). Kwalificeren zodat men wordt klaargestoomd voor de arbeidsmarkt en socialiseren tot participerende burgers. Kortom, de plek waar je toekomstige plek in de samenleving wordt gevormd. Bij deze vorming is het eerder gedeelde meritocratische ideaal dominant. De school wordt gezien als een verheffend instituut waar leerlingen op basis van gelijke kansen zich kunnen ontwikkelen. De kansen zijn echter niet gelijk, wat ook uit gesprekken met ouders en kinderen naar voren kwam. Ten eerste omdat scholen in arme wijken vaker minder geld hebben te besteden. Zo zei een moeder hierover: *'Ja gewoon een arme school! Armzalig, het bestuur is failliet. Ze hebben heel veel extra's niet wat ze daar (oude school) wel hadden. Weet je, dat merk ik.'* Die ervaring komt overeen met de eerdergenoemde enquête (MWM2, 2019). Van de leraren in achterstandswijken geeft maar 21% aan dat er voldoende financiële middelen zijn om alle kinderen eerlijke kansen te bieden, in reguliere wijken is dit 37%. Ook geeft 65% van de leraren in achterstandswijken aan dat ze het niet eens zijn met de stelling 'kinderen hebben gelijke kansen'. In reguliere wijken is dit 31%. Opvallend is dat waar het 'verheffende' karakter van de scholen het sterkst nodig is, in de armere wijken, er wordt aangegeven dat kinderen geen gelijke kansen hebben en er ook te weinig geld is om dit te bewerkstelligen.

Ook bij sommige kinderen kwam het onderwerp ter sprake. Zo vertelde één van de kinderen dat de juf streng was, maar dat ze dat niet voor niets is: *'Ze (de juf) zei ook: jullie zijn ook met heel laag niveau naar binnen gekomen en ik probeer jullie wat hoger te zetten (...) een niveau hoger'*. Hieruit blijkt dat sommige kinderen al meteen weten dat ze met een achterstand beginnen en dat ze heel hard moeten werken om dezelfde kansen te krijgen.

De school als een plek van schaarste

De school is voor veel kinderen ook een plek waar zij als eerste schaarste ervaren. Deze schaarste kan op meerdere vlakken spelen. Ten eerste kan er sprake zijn van financiële schaarste. Bijvoorbeeld omdat een kind merkt dat bij andere gezinnen de basisbehoeften wel aanwezig zijn, of bij minder ernstige tekorten, dat andere kinderen meer en mooiere spullen krijgen van hun ouder(s). Naast het gevoel een financieel tekort te hebben, spraken kinderen ook over sociale schaarste of het idee tekort te schieten in het leren. De ene vorm van schaarste kan ook schaarste op een ander gebied veroorzaken. Zo vertelde een coach dat één van de kinderen van Het Fort zijn gekregen cadeautje bewaarde zodat hij dit kon geven op een verjaardagsfeestje van een vriendje. Financiële schaarste, wat zich uitte in het niet kunnen betalen van cadeautjes, leidt zo ook tot sociale schaarste wanneer kinderen niet naar een verjaardag durven als ze niks mee kunnen brengen.

Schaarste is hardnekkig (Mullainathan en Shafir, 2013). Schaarste, in welke vorm dan ook, zorgt voor mentale belasting en versmalt de psychologische bandbreedte. De ervaring 'tekort te hebben' zorgt voor belasting van het brein waardoor andere zaken minder aandacht krijgen en men een korte termijn focus kent. In het boek 'Schaarste' (Mullainathan en Shafir, 2013) wordt dit een tunnelvisie genoemd. Men kan zo in beslag genomen worden door schaarste dat de lange- termijngevolgen van beslissingen niet meer worden overwogen, maar ook dat concentratie op werken moeilijk wordt en waardoor men minder geduld heeft met anderen. Niet alleen spelen deze mechanismen bij volwassenen, maar ook bij kinderen. Dit viel ten eerste op bij een meisje die werd gepest. Elk thema wat we samen bespraken linkte zij aan gepest worden. Als de onderzoeker haar vraagt zichzelf voor te stellen zegt ze: *'Ik ben vaak verdrietig op school'* en als er gesproken wordt over het thema familie zegt ze: *'Zij steunen mij'*. Uit dit voorbeeld blijkt dat een voortdurend ervaren tekort aan 'ergens bij horen' leidt tot een versmalde blik (tunnelvisie) op sociale

relaties. Alle sociale relaties worden alleen nog maar bekeken vanuit het 'gepest zijn': mensen zijn ofwel 'pester' of iemand die 'steunt'. 'Neutrale personen' bestaan niet meer in de leefwereld van dit meisje. Ook werd het schaarste-mechanisme helder zichtbaar bij twee kinderen die reageerden op één van de plaatjes die op tafel lag:

Twee kinderen vroegen: 'wat betekent dit plaatje?' De onderzoeker vroeg op haar beurt: 'wat zie jij erin?' Een meisje zei: 'Iemand die eigenlijk helemaal alleen staat en een groepje mensen die diegene er niet bij wilt ofzo.' Uit het gesprek met haar moeder bleek later dat het meisje vaak alleen liep op het plein en niet veel aansluiting vond bij andere kinderen. Opvallend was dat een jongetje die moeite had met leren op school, zei dat het een groepje kinderen was die sneller konden leren en dat hij wel vooruitkwam, maar wel achteraan stond. Dit laat zien dat datgene waar de kinderen schaarste in ervaren, hun focus bepaalt.

De familie

Er zijn veel thema's die te maken hebben met familie en gezinnen. Denk aan opvoeding, onderlinge rollen tussen familieleden, heersende geloofsovertuigingen en nog veel meer. Ondanks dat deze thema's interessant en rijk aan informatie zijn, is ervoor gekozen om het beperkt te houden en alleen te beschrijven wat direct samenhangt met de doelvariabele van het project: armoede.

Families verschillen

Het Fort richt zich op kinderen die opgroeien in sociaaleconomisch zwakke gezinnen. De verschillen tussen deze gezinnen zijn groot. Sommige kinderen merken niet veel van geldtekorten: 'Mijn vader die werkt ook bijna elke dag heel hard. En mijn moeder die werkt niet. Maar mijn vader heeft ook gewoon geld om speelgoed te kopen en zo'. Dit is één van de kinderen die uit een gezin komt wat men tegenwoordig 'werkende armen' noemt. Meerdere kinderen noemden deze vorm: de vader werkt veel en de moeder is thuis. Ook andere kinderen vertelden over vaders die 's nachts pas thuis kwamen van het werk of dat meerdere banen gecombineerd werden. Veelal in slecht betaald werk zoals in de schoonmaak, als afwasser of medewerker van een patatkraam. Soms werkt ook de moeder. Zo ook een moeder die in haar eentje zorgdraagt voor haar familie. Zij studeert en werkt ondertussen in de zorg. Ze komt net boven bijstandsniveau uit en werkt in de weekenden en feestdagen als collega's vrij willen.

Ondanks dat in deze gezinnen gewerkt wordt, verdient men alsnog zodanig weinig dat men in aanmerking komt voor de minima-stadspas van Amsterdam. Dit betekent dat men als gezin niet meer dan pakweg 2200 euro bruto mag binnenkrijgen per maand (Gemeente Amsterdam, 2020). Binnen deze gezinnen lijkt het geldtekort niet zodanig op de voorgrond te treden dat het hele leven in beslag wordt genomen. Dit is bijvoorbeeld te zien aan dat er ruimte wordt genomen om het huis mooi te maken. Bijvoorbeeld door zelf decoratie te maken of door gordijnen, kussens en tafelkleedjes op elkaar af te stemmen. Desalniettemin is geld en de dreiging van geldtekorten een constante aanwezigheid op de achtergrond. Dit werd helder geïllustreerd door een ouder: 'Het leven is gewoon niet goedkoop. Alles wat goed voor je moet zijn, kijk naar een hamburger en een stuk fruit. Gezond eten is duur, fruit is duur, sport is duur. Weet je, als je geen stadspas hebt moet je het uit eigen zak betalen. En ook al zit je 10 euro boven de grens van het bedrag van je jaarinkomen moet je het allemaal zelf betalen. Je kan bijna ook gewoon niet sparen. Dat lukt gewoon niet. Ik spaar ook niet voor mijzelf, ik spaar voor mijn kinderen. Dat is dan maandelijks maar 15 euro, maar ja 15 maal 4 is wel 60

euro wat je opzij zet. Ik bedoel zij moet straks naar de middelbare school en de oudste gaat al. Dan krijg je een ouderbijdrage van 200 euro. Dat moet ook betaald worden. Straks 2 kinderen is 400 euro ouderbijdrage. En boekengeld. Het is niet makkelijk.' Uit dit citaat blijkt dat er genoeg geld is voor de basisbehoeften, maar dat bijna alle uitgaven in overweging moeten worden genomen. Overwegingen over het soort eten wat men koopt, maar ook extra focus op alle uitgaven, wat blijkt uit het feit dat de moeder de verschillende kostenposten (spaarpotjes en schoolgeld) precies uit het hoofd kent.

Ook zijn er gezinnen die ernstigere problemen kennen. Ten eerste ernstige financiële tekorten, maar ook problemen op andere levensterreinen. De onderzoeker heeft daar niet veel ouders van gesproken. Dit valt te verklaren vanuit het schaarse mechanisme: wanneer je veel zorgen kent, is er geen ruimte voor een gesprek met een onbekende. Er is wel één gezin gesproken en daarbij leverde de informatie van coaches ook veel op. Zo kwam de coach uit Arnhem op intakegesprek bij mensen thuis en noemde dat er meerdere problemen waren: *'In relaties en geweld (...) En wat ik thuis dan ook zie gewoon hoe het huis eruitziet. Dat ik denk van nou er lopen nog net geen ratten rond, maar het is echt een zootje soms. Dat ik echt denk van dit is geen goede plek om voor een kind op te groeien. En dan woont er ook nog een oudere zus die zelf twee kinderen heeft. En die wonen dan met 6/7 mensen in een klein huisje dat écht vies is. Dat je denkt van pffff, en dan moet je dat kind daarna daar weer naar huis sturen.'* Buiten deze problemen worden ook drank- en verslavingsproblemen genoemd, ernstige psychische of lichamelijke klachten en zonder vaste woonplek leven. Geldtekorten treden in deze gezinnen sterk op de voorgrond en zorgen in combinatie met andere genoemde problemen ervoor dat het heel moeilijk is om uit deze situatie te komen.

Zo zeiden ouders die langdurig met schuld(hulp) te maken hadden: *'Geldzaken is altijd een probleem (vrouw). Altijd een probleem als anderen je geld apart zetten. Hij krijgt geld, maar laat ons niet zien wat wij voor geld krijgen (man).'* Meerdere malen krijgen zij hulp, zowel informele hulp waarbij grote fouten zijn gemaakt, als formele hulp die als zeer dwingend en niet helpend werd ervaren. Dit zorgt voor de eerder besproken gevoelens van onmacht en het niet willen krijgen van hulp. Het wantrouwen wordt ook door coaches opgemerkt bij een deel van de ouders en de kinderen. Zo merken de coaches op dat sommige kinderen met wantrouwen binnen komen en vaak verbaasd zijn als ze merken dat de coaches doen wat ze beloven: *'Dat kan je ook zien als ze soms heel verbaasd reageren als ze het kadootje krijgen wat ze hadden gezegd of: gaan we echt die traktatie maken die ik had gezegd?'*

Wederkerigheid

Net zoals er in buurten sprake is van informele uitwisseling van goederen op basis van wederkerigheid, is dat ook sterk bij families het geval. Ook bij families die buiten de buurt wonen of zelfs in land van herkomst. De familie wordt breder gezien dan alleen het kerngezin. Opa's en oma's en ooms en tantes worden veel bij het dagelijks leven betrokken. Dit geldt zowel voor families met een migratie-achtergrond als voor mensen met weinig geld die in Nederland geboren zijn (Grotenhuis, 1993). Omdat eerder al in is gegaan op dit principe wordt er hier niet verder over geschreven.

Mechanismen

Binnen dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de werkzame mechanismen van Het Fort. Dus wat zet verandering in gang dat de kans op armoede verkleint? Belangrijk om in gedachten te houden is dat de mate waarin een mechanisme zijn werk doet sterk kan verschillen. Dit is ten eerste op individueel niveau het geval. Kinderen zijn geen weerloze wezens die alles aannemen wat Het Fort aanreikt, zij zijn zelf ook een actieve actor in het geheel. Zij kunnen er dus ook voor kiezen om niet aan te nemen wat Het Fort hen aanreikt. Daarbij moeten de werkzame mechanismen van Het Fort concurreren met de invloed van de weerbarstige context. Een tweede nuance moet gezocht worden in de sterkte van het ingezette mechanisme. Sommige mechanismen bestaan wel, maar kunnen nog versterkt worden wanneer zij bewust worden toegepast. Zo breidt Het Fort het netwerk van kinderen uit, maar zou door meer expliciete aandacht dit mechanisme kunnen versterken.

De werkzame mechanismen zijn bekeken door de bril van de kapitaaltheorie van Bourdieu (1990).

Kapitaaltheorie Bourdieu

Een beproefde theorie om te verklaren waarom mensen op een bepaalde sociaaleconomische positie terecht komen is de kapitaaltheorie van socioloog Pierre Bourdieu (1990). Hij onderscheidt drie vormen van kapitaal: economisch kapitaal, sociaal kapitaal en cultureel kapitaal. De drie vormen van kapitaal zijn middelen die ingezet kunnen worden om een bepaalde positie te verwerven op de maatschappelijke ladder. Bij economisch kapitaal gaat het om geld. Met veel geld kan iemand bijvoorbeeld een investering doen die zijn positie verbetert. Bij sociaal kapitaal gaat het om de middelen die je kan inzetten uit je netwerk. Denk hierbij aan een kennis die je introduceert bij een werkgever. Cultureel kapitaal is subtieler dan de andere vormen van kapitaal. Het is het kapitaal van 'je manier van doen'. Hoe beter je jouw 'manier van doen' aanpast aan de context waarin je je begeeft, hoe groter je kapitaal. Door de onderzoeker is er, naast de drie vormen van kapitaal die Bourdieu onderscheidt, het persoonlijk kapitaal toegevoegd. Persoonlijk kapitaal gaat om kapitaal 'van binnenuit', zoals vaardigheden om met tegenslag om te kunnen gaan. Dit is een belangrijke toevoeging. Stel dat twee personen evenveel economisch, sociaal en cultureel kapitaal hebben, maar sterk verschillen in doorzettingsvermogen, is de uiteindelijke maatschappelijke positie verschillend. Om goed te begrijpen hoe armoede voorkomen kan worden, wordt daarom ook gekeken naar hoe persoonlijke eigenschappen en vaardigheden kunnen worden ingezet.

Persoonlijk kapitaal

Persoonlijk kapitaal is, zoals gezegd, 'kapitaal van binnenuit', datgene wat verbonden is aan wie jij als persoon bent. Er zijn meerdere manieren waarop Het Fort helpt om persoonlijk kapitaal te ontwikkelen.

1. Het Fort is een plek van plezier

Zoals geschetst is de context waarin de kinderen leven er vaak één waarin (geld)zorgen zijn en waar waardering niet gemakkelijk wordt verkregen. Het Fort maakt in de levens van kinderen ruimte om plezier te beleven, om zo de psychische last te verlichten. Dit is letterlijk te zien aan de kinderen en wordt ook veel door hen genoemd in de gesprekken. Een kind zei dat Het Fort 'suuuuperleuk was'. 'Waarom dan?' 'We doen leuke dingen, lieve coaches alles'. Steevast wordt ook door kinderen genoemd dat de verjaardagen heel leuk zijn waarbij ze samen gaan bakken. Dit is leuk voor alle kinderen in de groep, maar extra bijzonder voor de jarige die even in het middelpunt mag staan en een cadeautje krijgt.

Ook ouders waarderen sterk dat Het Fort positieve invloed heeft op het welzijn van hun kind: 'En nu zie je haar gewoon tekenen en kleuren en dansen en gek doen. En eigenlijk de creatieve uiting heel erg doen. En dat werkt zich eigenlijk uit naar mijn andere twee kinderen.' Of een andere ouder: 'Vanuit school niet bijvoorbeeld. Daar komt ze altijd vandaan met nare verhalen of met een sip gezicht of is ze verdrietig. En dan gaat ze naar Het Fort, dan vrolijk ze wat op en is ze weer blij thuis.' Beide quotes laten zien hoe de context van Het Fort plezier beleven mogelijk maakt, maar daarbij is ook de interactie met het gezinsleven te zien; kinderen komen vrolijk thuis.

2. Het Fort helpt bij identiteitsvorming

In een tijd waarin termen als 'autonomie', of de populairdere vorm 'jezelf zijn', hoog in het vaandel staat, raakt de samenhang met anderen meer op de achtergrond. Naast dat we als mensen uniek zijn en onze eigen aangeboren (on)mogelijkheden kennen, zijn we ook product van de omgeving waar we in opgroeien. Zo krijgt vrouw-zijn pas betekenis ten opzichte van man-zijn en sportief zijn bij gratie van niet-sportieven. De filosoof Levinas drukt het treffend uit door te zeggen: 'Ik word in het aangezicht van de ander' (2014). In de spiegel van de ander kan je zelf beter zien wie je bent. Identiteitsvorming geschiedt volgens psychiater Paul Verhaeghe (2019) dan ook in interactie met anderen. Het is een proces van identificatie en separatie. Dus het gelijkvormig worden met de ander of afstand nemen van de ander. Dit proces geschiedt in eerste plaatst binnen het gezin, op school en in de buurt. Wanneer een kind naar Het Fort gaat, is er een 'nieuwe speler' in de context die op een andere manier een spiegel kan voorhouden. Bij Het Fort gebeurt dit op twee manieren.

Uitwisseling van waardering

Het Fort biedt zelfs letterlijk een spiegel die in locatie Amsterdam-Noord staat met de tekst: 'je bent waardevol'. Als aan de coaches uit Amsterdam gevraagd wordt wat zij zien als de kern van Het Fort zeggen zij onder andere dat kinderen de volgende boodschap begrijpen: 'Je bent waardevol, ondanks de fouten die je maakt en de dingen die je doet. Je mag altijd weer opnieuw beginnen.'

Waardering is iets groots, het is waar ieder mens van nature naar streeft (Brennan & Pettit, 2004). De schrijvers Brennan en Pettit (2004) stellen in hun boek 'The economy of esteem' dat de uitwisseling van waardering vergelijkbaar is met de uitwisseling van goederen in de economie. Net zoals goederen schaars zijn, is ook waardering schaars. En net zoals in de reguliere economie er een scheve verdeling is tussen mensen die veel hebben en mensen die weinig hebben, is dit ook zo in de 'economie van de waardering'. En net zoals de kinderen van Het Fort niet rijk bedeed zijn in de reguliere economie leven zij ook in een waarderingsarme omgeving. Ten eerste door de sociale positie van ouders waar kinderen soms schaamte bij ervaren, maar ook door gevoelens van 'anders zijn' op school en 'onmachtig te zijn'. De spiegel die Het Fort zowel letterlijk als figuurlijk biedt staat daarom voor veel kinderen in contrast met de context waarin zij leven.

Waardering geven betekent daarom niet per definitie dat waardering wordt aangenomen. In termen van Verhaeghe kunnen kinderen zich met de boodschap identificeren, maar ook separeren. Sommige kinderen lijken de boodschap aan te nemen: *'De eerste keer dat ik hier naar Het Fort kwam. Dacht ik: wat doe ik hier? Maar toen dacht ik: ik weet al wat ik moet leren: over blijdschap over hoe waardevol we zijn. Dat helemaal.'* Sommige ouders geven ook als reden aan dat zij hun kind naar Het Fort brengen vanwege deze boodschap, dit pakte volgens de ouder goed uit: *'Want (naam kind) was best wel negatief over zichzelf omdat ze gepest werd. En ik moet zeggen: ze is helemaal opgebloeid.'* Andere kinderen lijken de boodschap in sommige gevallen aan te nemen. Zo leek een kind alleen de waardering aan te nemen als ze vond dat ze het verdiend had door 'gezellig te zijn'. Toen ze niet lekker in haar vel zat was ze bang dat ze daarna niet meer welkom was op Het Fort. De coach vertelde toen dat ze er ook mag zijn, dus ook van waarde is, wanneer ze niet vrolijk is.

Ook lijken er kinderen te zijn die niet de waardering accepteren. Hier speelt de zogeheten teleologische paradox, de paradox waarbij men zo hard het doel nastreeft dat men het doel mist. Dus als men zoveel mogelijk waardering wil geven, komt zij juist niet aan. Als waardering als 'onecht' of 'overdreven' wordt gezien, wordt ze niet aangenomen. Bijvoorbeeld na een theatermiddag toen kinderen met de 'theaterjuf' gingen reflecteren. Eén van de kinderen had niet meegedaan en was in negatieve zin sfeerbepalend geweest. Naderhand zei het kind zelf dat *'hij niet leuk mee had gedaan'*. Vervolgens kreeg hij veel waardering omdat hij dit zelf ingezien had. De jongen haalde zijn schouders op en sommige kinderen keken verward en gingen lachen. Het doel: waardering overbrengen, leek hier niet 'echt' genoeg voor de kinderen en werd daarom niet aangenomen. Ook kan waardering soms niet worden aangenomen omdat het zo haaks staat op hun eigen ervaringen. De waardering voelt 'te overdreven' en levert verwarring op. Wanneer je in je omgeving weinig waardering oogst is het lastig om waardering bij Het Fort aan te nemen.

Naast de boodschap van de coaches wordt het uitwisselen van waardering ook gestimuleerd tussen kinderen onderling. Bijvoorbeeld tijdens een kwaliteitspel waarbij kinderen een kwaliteit aan anderen moesten toeschrijven. Bijvoorbeeld de vraag: *'Wat vinden jullie bij (naam kind) passen?' 'sportief'*. Waarna aan het desbetreffende kind gevraagd werd of hij dat ook vindt. Zo waren de kinderen bezig met het geven van waardering naar elkaar. Vrijwilligers en coaches geven ook hierin wel het voorbeeld. De vrijwilliger pakte een kaartje en vertelde bij wie hij het vond passen met een concreet voorbeeld. De kinderen konden de vrijwilliger vervolgens imiteren.

Coaches en vrijwilligers als rolmodel

Een tweede manier waarop identiteitsvorming wordt gestimuleerd is doordat de medewerkers van Het Fort een voorbeeld zijn voor de kinderen. Een meisje vertelde over haar eerste dag bij Het Fort: *'Want vroeger was ik heel verlegen, maar de juf zei: maak je maar geen zorgen ik ben ook nieuw en ik vind het ook spannend enzo. En dat heeft me wel geholpen. En toen kreeg ik wat meer vriendinnen enzo en dat vond ik heel fijn.'* Ook in de coachgesprekken durven coaches open te zijn en een inkijkje te geven in hoe zij met een bepaalde tegenslag zijn omgegaan. Hierdoor kunnen kinderen ten eerste zien dat ook anderen tegen moeilijkheden aanlopen, maar ook hoe ze hier mee omgaan.

3. Het Fort helpt doorzettingsvermogen en veerkracht ontwikkelen

Kinderen die opgroeien in armoede staan 1-0 achter in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Het is voor hen lastiger om niet in armoede terecht te komen dan voor kinderen die niet in armoede zijn opgegroeid. Matthys (2010) heeft in zijn proefschrift onderzocht wat in de levens van mensen heeft bijgedragen aan sociale stijging. Matthys noemt dat doorzettingsvermogen als compensatiemiddel wordt gebruikt voor het oorspronkelijk tekort aan sociaal en cultureel kapitaal in het gezin. Het helpt om de andere vormen van kapitaal te verwerven, maar ook om niet op te geven wanneer een nieuwe omgeving anders is dan je gewend bent.

Doorzettingsvermogen als eigenschap is daarom cruciaal aangezien kinderen uit lagere sociale milieus vaak veel tegenslag kennen. Denk hierbij aan het niet kunnen krijgen van financiering van ouders tijdens het studeren, maar ook een bepaalde manier van spreken hebben meegekregen waardoor je op school of het werk minder goed begrepen wordt. Niet alleen het overleven in de 'nieuwe omgeving' vraagt

doorzettingsvermogen, maar ook de omgeving waarin je bent opgegroeid. Andere keuzes maken dan je omgeving is soms erg lastig. Dit is al te zien op de leeftijd van de kinderen op Het Fort: *'Ik wil ook dingen bereiken. Dat is op school ook zo, en kinderen gaan dan zeuren en klagen over stomme dingen en ik raak dan afgeleid en kan me niet meer goed concentreren.'*

Doorzettingsvermogen is niet alleen doorgaan wanneer anderen stoppen, maar ook kunnen doorgaan wanneer iets tegenzit, ook wel veerkracht genoemd. Een eigenschap die niet alleen nuttig is bij bijvoorbeeld het halen van een diploma of een goede werkprestatie behalen, maar ook op andere levensterreinen parten speelt. Zo benadrukt Stollenga dat dit cruciaal is bij mentale gezondheid en het voorkomen of genezen van een verslaving (Stollenga, 2015). Doorzetten als iets niet lukt is niet gemakkelijk, maar Het Fort maakt hierin een belangrijk begin zoals bleek uit een gesprek met één van de kinderen:

Heb je één Fort Skill waarvan je denkt: daar heb ik echt mijn best voor gedaan?
'Eh...doorzettingsvermogen.'

Wat heb je toen daarbij geleerd?
'Dat als iets niet lukt, dat je niet hoeft op te geven, maar dat je om hulp moet vragen.'

Ja. En doe je dat nog wel eens?
'Heel soms.'

Wat opvalt is dat het geleerde tweeledig is: proberen niet op te geven én anderen inschakelen (sociaal kapitaal) als het niet lukt.

Beschouwing persoonlijk kapitaal

Ondanks dat het persoonlijk kapitaal een belangrijk hulpmiddel is om armoede tegen te gaan, of meer in het algemeen een goed leven te leiden, zijn er ook gevaren aan verbonden als er een te grote focus op komt te liggen. Dit komt ten eerste omdat de andere kapitalen buiten beschouwing blijven. Nederland is sterk geïndividualiseerd en de psychologie is van de mens- en maatschappijwetenschappen het meest dominant aanwezig in het maatschappelijk debat (Van Ostaijen, 2020). Hierdoor kunnen maatschappelijke thema's, maar ook maatschappelijke projecten zoals Het Fort, erg leunen op één perspectief. Het Fort kent in haar project de meerdere vormen van kapitaal, maar in communicatie en in documentatie lijkt ze vooral te spreken over persoonlijk kapitaal. Dit is jammer, want de kapitalen versterken elkaar. Een groot persoonlijk kapitaal kan niet 'verzilverd' worden als dit niet gepaard gaat met het inzetten van de andere kapitaalvormen. Iemand kan bijvoorbeeld een enorme doorzetter zijn of veel zelfvertrouwen hebben, maar niet snappen hoe je dit inzet binnen een schoolsysteem. Daarom is het advies aan Het Fort om de andere vormen van kapitaal ook te bespeuren in het eigen project, want er wordt meer gedaan op deze vlakken dan nu over gecommuniceerd wordt. Dezelfde creativiteit die is ingezet voor het stimuleren van persoonlijk kapitaal, kan ook toegepast worden om het sociaal en cultureel kapitaal te versterken.

Een tweede gevaar schuilt erin dat het persoonlijk kapitaal wordt gezien als basis om andere kapitalen of andere concepten te bereiken. Deze gedachtegang lijkt er te zijn in het document: 'waarom werkt onze aanpak?' (zie model).

De basis is het zelfbeeld, identiteit en eigenwaarde. Het idee is dat vanuit dit fundament wordt gebouwd aan de lagen erboven: *'Veel van wat we doen bij Het Fort zit dus in het opbouwen van een positief zelfbeeld. Daarnaast zijn we bezig om vanuit dit positieve zelfbeeld positieve waarden en vaardigheden mee te geven.'* Vanuit dit model lijkt het zo dat een goed zelfbeeld als voorwaardelijk wordt gezien voor het vormen van onder andere overtuigingen, talenten en gedrag. Dit is echter niet een eenzijdig causaal verband. Zo leidt het hebben van een positief zelfbeeld niet persé tot talentontwikkeling of het ontwikkelen van vaardigheden. Die kunnen ook ontwikkeld worden zonder een positief zelfbeeld. In de praktijk wordt ook anders omgegaan met de pijl tussen zelfbeeld (en andere concepten uit de onderste balk) en de invloed daarvan op gedrag. Dit is ook in de documenten terug te vinden. Daar wordt genoemd dat kinderen 'spelenderwijs' leren en te leren door te 'doen en beleven'. Hierin zit eerder de gedachte van een interactie: een positief zelfbeeld heeft invloed op gedrag, maar experimenten met gedrag kan ook het zelfbeeld versterken. Een tweede bedenking is dat een positief zelfbeeld niet persé tot andere normen, waarden of overtuigingen leidt. Deze zijn vooral een reflectie van waar de wereld om ons heen ons mee vormt. Dit betekent niet dat Het Fort hier geen invloed op heeft, maar eerder dat zij dit doet náást het voeden van het zelfbeeld. In praktijk gebeurt dit ook; kinderen krijgen door alles heen de boodschap 'ik ben waardevol' te horen en krijgen daarnaast te maken met deels andere normen en waarden via coaches en vrijwilligers.

Het project komt beter tot zijn recht wanneer de interactie tussen zelfbeeld en gedrag explicieter wordt gemaakt. Daarbij helpt het ook als het positieve zelfbeeld niet als voorwaarde wordt gezien voor het ontwikkelen van overtuigingen, talent en vaardigheden, maar als naast elkaar staande zaken waar Het Fort in investeert.

Positief denken

Wanneer een project sterk gestoeld is op de ontwikkeling van een positief zelfbeeld of op het tegengaan van een negatief wereldbeeld (fatalisme) schuilt er het gevaar dat het te sterk is geleund op het gedachtengoed van 'positief denken'. Dit type gedachtengoed is in de jaren 90 populair geworden en wordt veel gebruikt door coaches en projecten die zich richten op persoonlijke ontwikkeling (Ehrenreich, 2009). Het gedachtengoed kenmerkt zich door een sterk maakbaarheidsgeloof. Ten eerste in de vorm dat situaties als neutraal worden aangemerkt en dat het aan de persoon zelf ligt hoe deze de situatie interpreteert (maakt). Een onschuldige voorbeeld is dat je op twee manieren kan reageren op regen: of je baalt of je bent blij dat je leeft in een land waar regen valt. Het maakbaarheidsgeloof komt ook tot uiting in wat ook wel 'the law of attraction' wordt genoemd: als je positief denkt, komt er meer positiefs in je leven. Het lijkt in eerste instantie onschuldig, wat kan er mis zijn met positief denken? Er kleeft alleen een belangrijke schaduwzijde aan. Het leven is namelijk heel vaak niet maakbaar. Wanneer iemand een baan verliest, in armoede leeft of te maken heeft met gebroken familierelaties doet het geen recht om tegen hen te zeggen: het is maar net hoe je het interpreteert, je kan het ook zien als kans. En hoe positief we ook denken over het armoedeprobleem, het wordt door alleen positief denken niet opgelost.

Het Fort valt niet één op één samen met het 'positief denken', maar heeft er wel kenmerken van. Bijvoorbeeld in het willen stimuleren van het positief denken over jezelf (zelfbeeld). Maar ook in het willen tegengaan van het fatalistisch gedachtengoed wat vaak in buurten met lage inkomens dominant is. Het Fort wil stimuleren dat kinderen positief zijn over hun toekomst en kansen zien. Bijvoorbeeld in het volgende gesprek tussen een coach (C) een vrijwilliger (V) en een kind (K).

K: (groep 7) Is een irritante jaar.

C: jaa.. maar jij kan dat wel.

K: misschien. Ik denk dat ik wel een groep 8 advies ga halen. Als ik kader haal, is dat slecht.

C: Dat maak je er zelf van

V: Je kan altijd weer naar boven klimmen.

C: Wie zegt dat dan?

K: kinderen

C: Dat bedoel ik, dat is helemaal niet waar.

V: Kader en theoretisch liggen vlak achter elkaar. Maar is niet laag. Het is gewoon het niveau van diegene. Ik had vrienden uit kader die het jaar daarna bij mij in de klas kwamen omdat ze zo hun bést deden. En sommigen van hun zijn van theoretisch naar havo gegaan: het is dus wat je zelf doet!

Een dergelijke reactie is heel begrijpelijk en heel duidelijk als liefdevol bedoeld. Als coach of vrijwilliger hoop je juist dat iemand kan groeien en positief zijn toekomst tegemoetziet, want dat is wat je de kinderen gunt. Toch schuilt het gevaar dat de werkelijkheid waarin de kinderen leven hiermee ontkend wordt. Ook in de maatschappij is het (helaas) zo dat de hogere opleidingen (havo/vwo) meer gewaardeerd worden dan vmbo-kader of -basis. Dit kind voelt dit aan en heeft ondertussen geleerd dat het leven zich niet altijd vormt naar hoe je zelf wilt. Zeggen dat het niet zo is of dat een kind meer positief moet denken over zijn of haar kansen, kan dus ook een averechts effect hebben. Je voelt je dan niet geslaagd omdat je naar vmbo-basis moet en dan lukt het je ook nog niet om hier positief over te denken. Het Fort begeeft zich op een dunne scheidslijn tussen het willen bieden van perspectief voor kinderen, maar ook recht willen doen aan de ervaring van veel kinderen dat de wereld hen niet veel kansen heeft geschonken.

Hier is op andere momenten juist veel aandacht voor. Vooral in de individuele coachgesprekken mogen de coaches heel dichtbij komen en is er veel ruimte voor de nare dingen in het leven die je niet direct kan veranderen. Bijvoorbeeld een moeilijke relatie met een ouder, over armoede of over gepest worden. Een aanvulling op het project is wellicht dat er niet alleen één op één aandacht wordt besteed aan de soms moeilijke kanten van het leven, maar dit ook een plek krijgt in het programma. De Fort Skills representeren vooral de (individuele) maakbare kant van het leven (zoals leren doorzetten of flexibel zijn). Maar ook omgaan met ongeluk en niet-maakbare situaties is een belangrijke vaardigheid in het leven. Hoe ga je om met nare dingen wanneer je ze niet kunt veranderen door door te zetten of flexibel te zijn?

Sociaal kapitaal

Bij sociaal kapitaal gaat het om de middelen die beschikbaar zijn in je netwerk. De term 'sociaal kapitaal' is laatste decennia bekend geworden door Robert Putnam, een bekende Amerikaanse socioloog. Hij stelt dat sinds de jaren 60 de verschillen tussen rijken en armen steeds groter zijn geworden (Putnam, 2016). Hij doelt hier niet alleen op inkomensverschillen maar ook op verschillen in sociaal kapitaal. De groepen 'rijken' en 'armen' leven steeds meer geïsoleerd van elkaar. Dit proces van segregatie werd ook beschreven in de contextbeschrijving over 'de buurt'. Opvallend was dat de kinderen heel 'buurtgericht' waren, ze kwamen niet vaak buiten hun eigen buurt en een groot deel van hun netwerk woont in dezelfde buurt (zoals familie). Binnen deze buurten en tussen families bestaat sociaal kapitaal. Vooral praktische hulp is beschikbaar, denk aan oppashulp. Ondanks deze uitwisseling in 'eigen kring' is de scheiding van groepen problematisch. Alleen kennis en hulp krijgen uit 'eigen kring' zorgt er voor dat kinderen uit kapitaalarme netwerken minder kansen krijgen. Het huidige netwerk kent bijvoorbeeld minder mensen die kunnen helpen bij huiswerk of mensen die op scholen werken en die kunnen ingrijpen als een kind benadeeld wordt. Het hebben van een goed netwerk kan op belangrijke momenten in het leven een bepalende rol spelen. Denk aan het vinden van stage- of werkplekken, een woning of informatie over de weg naar professionele hulpverlening als dit nodig is. Vanwege het belang van een sterk netwerk is gekeken hoe Het Fort bijdraagt aan het vergroten van sociaal kapitaal.

Het Fort breidt het netwerk uit

Verschillende ouders gaven aan dat dit een belangrijk onderdeel van Het Fort is in hun overweging om hun kind op te geven voor het project. Zo blikte een ouder terug: *'Maar voor haar was het goed geweest. Want ze zat op een andere school eerst. En daar werd ze heel erg gepest'*. En een andere ouder: *'En het is nu het tweede jaar dat ze erop zit. Ze heeft ook echt een vriendinnenkringetje opgebouwd'*. De kinderen doen bij Het Fort nieuwe contacten op doordat ze meer kinderen spreken dan de kinderen van hun eigen school. Wel constateerden we dat de buurten steeds homogener worden, dus kinderen leren wel nieuwe kinderen kennen, maar die leven wel in dezelfde context. Ook probeert Het Fort 'wij-zij' tegenstellingen uit de buurt niet te laten voortbestaan binnen Het Fort. Alhoewel afkomst een rol leek te spelen binnen de buurt van de locatie Amsterdam, is dit tijdens de observatiemiddagen niet gemerkt binnen Het Fort. Toen er in Amsterdam rivaliteit was tussen de door Het Fort ingedeelde groepen is geprobeerd deze wij-zij tegenstelling te verzachten. Dit is onder andere gedaan door theatersport in te zetten.

Het Fort lijkt zich nu voornamelijk te focussen op nieuwe bindingen binnen Het Fort. Toch zijn er al wel initiatieven die de blik 'naar buiten' richten. Bijvoorbeeld het initiatief waarbij beide Fortlocaties een vlog maakten voor elkaar. Illustratief was dat één van de Amsterdamse kinderen vroeg: *'Maar zijn er dan helemaal geen Turken en Marokkanen bij Het Fort in Arnhem?'*. Dit laat ten eerste de homogeniteit van hun eigen netwerk zien, maar ten tweede dat een filmpje van kinderen uit een andere stad, die Het Fort als gemene deler hebben, hun leefwereld kan vergroten. Ook de coaches helpen hierbij. Sommige kinderen uit Amsterdam moesten giechelen om een kind uit Arnhem dat niet goed Nederlands sprak. De coaches legden toen uit dat die kinderen nog maar kort in Nederland wonen en hier als vluchtelingen gekomen zijn. Door deze uitleg krijgen kinderen een inkijk in andermans leven.

De centrale focus ligt op de kinderen, maar een extern effect van het programma is dat Het Fort ook het netwerk van ouders uitbreidt. Sommige ouders vragen bijvoorbeeld de coaches om advies rondom opvoeding, maar ook naar waar zij andere hulp kunnen krijgen (bijvoorbeeld een taal cursus). Dit levert voor coaches soms ook dilemma's op. Hoe dicht kom je bij iemand en wat is daarin jouw verantwoordelijkheid? In iemands netwerk komen vraagt dus ook aan de medewerkers van Het Fort om je tot de ander te verhouden.

Het uitbreiden van het netwerk van de kinderen gaat trouwens niet altijd zonder slag of stoot. Het Fort moet soms 'concurreren' met het 'oude netwerk' en kan daardoor ook contact verliezen met de kinderen. Zo zei een coach over een jongen: *'die vond het ook heel stoer om eigenlijk buiten met z'n vrienden te zijn en te gamen. Die raakten we eigenlijk ook wel een beetje kwijt op een gegeven moment'*.

Het Fort vergroot onderling vertrouwen

Vertrouwen is het 'smeermiddel' tussen mensen. Een netwerk bestaat bij gratie van onderling vertrouwen. Coaches merken, zeker aan het begin, vaak dat er bij de kinderen en ouders veel wantrouwen heerst. Over de kinderen zei een coach: *'Ik kan soms wel merken dat ze niet gewend zijn dat mensen doen wat ze beloven. Dat kan je ook zien als ze soms heel verbaasd reageren als ze het cadeautje krijgen wat ze hadden gezegd'*. Bij ouders lijkt er soms ook een disbalans te zijn. Zo vertelde een coach over twee moeders die hun kind hebben afgemeld bij Het Fort: *'Maar die ouders, die moeders vooral, die zijn zo wantrouwend en dat zie je in die kinderen dan heel erg terug'*. Ook het andere extreme lijkt te bestaan. Sommige ouders geven zichzelf helemaal bloot en vertellen bij de eerste keer dat ze de coach zien alle sores uit het gezin: *'Ik bedoel ook met zo'n eerste intakegesprek als ze dan helemaal hun hart luchten en dingen vertellen dat ik denk van 'oei moet ik nu veilig thuis bellen?' want dat zijn best heftige dingen'*. Het valt op dat vertrouwen een kwestie van balans is. Zonder vertrouwen kun je geen menselijke relaties onderhouden, maar soms is wantrouwen ook nuttig. Het verhaal van ouders (en kinderen) is veilig bij Het Fort, maar wanneer dit bij iedereen wordt gedaan levert dit ook kwetsbaarheid op en kan iemand er misbruik van maken.

Na verloop van tijd lijken veel kinderen en ouders vertrouwen te hebben in Het Fort. Zo zei een ouder: *'En ze zijn ook gewoon op tijd en als ze wat later zijn dan geven ze het gewoon door. Dat vertrouwen heb ik gewoon in ze. Ze zijn eh...ze doen geen rare dingen of wat dan ook. Nee ik vind gewoon echt: mijn complimenten aan ze.'* Het vertrouwen blijkt ook uit dat ouders, zoals hierboven benoemd, zelf vragen durven te stellen aan coaches voor advies. Minstens zo belangrijk is dat er ook vertrouwen ontstaat tussen de kinderen en de coaches. Zo praat een jongen na een jaar tegen de coach over zijn vader die weg is gegaan bij zijn gezin. Een onderwerp waar thuis helemaal niet meer over gesproken wordt. Hoe dichtbij coaches mogen komen (en dus het vertrouwen kennen van de kinderen), blijkt uit het plaatje wat één van de kinderen koos over wat volgens haar past bij Het Fort:

'We zijn eigenlijk gewoon een beetje allemaal vrienden. En dan zag ik dit een beetje als juf Ellen of juf Gerda. En dan zag ik deze kinderen alsof het zeg maar heel veel kinderen zijn die elkaar samen een knuffel geven en gewoon blij zijn.'

Beschouwing sociaal kapitaal

Ondanks dat Het Fort sociaal kapitaal vergroot zijn er ook nog kansen voor Het Fort om dit uit te breiden. In het vormen van een vertrouwensband wordt al zeer veel geïnvesteerd, maar er ligt nog een kans in het vergroten van het netwerk. De focus ligt vooral binnen het project, maar kan ook breder dan het eigen project gelegd worden. Dit kan hand in hand gaan met het vergroten van cultureel kapitaal. Bijvoorbeeld door kinderen of volwassenen te leren kennen die op verschillende manieren hun leven leiden. Bijvoorbeeld door een middag een activiteit te organiseren met een kerk, moskee of buurthuis; door spel en theater verschillende gebruiken leren kennen van verschillende culturen of religies; door mee te doen aan algemene activiteiten voor kinderen zoals een spelmiddag; of door een mini-documentaire te laten maken waarbij kinderen anderen interviewen. Deze ideeën zijn geen heilige graal, maar kunnen gevormd worden naar wat Het Fort passend vindt bij het project.

Cultureel kapitaal

Cultureel kapitaal 'erf je' in eerste plaats vooral van je ouders. Cultureel kapitaal kan gezien worden als het hulpmiddel van de culturele uitingen, ofwel je 'manier van doen'. Denk hierbij aan omgangsvormen, de manier waarop je spreekt, maar ook de (algemene) kennis die je hebt die je bij een gesprek kan inzetten. Het cultureel kapitaal is het grootst wanneer we onze 'manier van doen' aanpassen aan de context. Dit betekent dat er niet één 'manier van doen' is die goed is, maar dat het gaat om het zorgvuldig afstemmen op de mensen om ons heen. Stel je voor dat je luncht met de directeur of met je partner. Je zou hen beide niet op dezelfde manier vragen om iets aan te geven wat aan de andere kant van de tafel ligt. Zo zou je partner je bijvoorbeeld afstandelijk vinden als je heel formeel tegen hem zou spreken.

Wanneer iemand deze fijnzinnige afstemming op de omgeving goed beheerst, kan hij veel voor elkaar krijgen. Zo maakt hij het mogelijk om het sociaal kapitaal wat aanwezig is in zijn netwerk in te zetten (Matthys, 2010). Stel dat iemand een heel rijk sociaal netwerk heeft, maar niet de kunst bezit om mensen op een goede wijze te benaderen, dan komt uitwisseling niet tot stand. Ook buiten het netwerk om is cultureel kapitaal van belang. Bijvoorbeeld in het behouden van werk. Mensen met weinig cultureel kapitaal gaan vaak van het ene korte arbeidscontract naar het andere. Niet omdat ze hun werk niet goed uitvoeren, maar omdat ze 'niet in de groep passen'. Ook in het schoolsysteem is cultureel kapitaal van belang. Kinderen die van huis uit weinig cultureel kapitaal meekregen, uiten zich anders en worden minder makkelijk begrepen. Zelfs uitgaande van de beste bedoelingen van de docent zal deze van nature meer geneigd zijn om het kind te helpen dat zijn vinger opsteekt, dan een kind dat zijn vraag roept door anderen heen. Een tweede bijkomstigheid van weinig cultureel kapitaal van ouders is dat zij 'het systeem' minder goed kennen. Bijvoorbeeld hoe je van het VMBO kan doorstromen naar de havo, maar ook kennis, om bijvoorbeeld te helpen met huiswerk of het voor elkaar te krijgen dat iemand anders wordt ingeschakeld. Andersom kan het investeren in het culturele kapitaal van de kinderen de kans op vroegtijdig uitvallen verkleinen en de kans op het afronden van een opleiding vergroten.

Wanneer ouders een relatief lage sociale positie kennen en weinig cultureel kapitaal bezitten in tegenstelling tot hun kind, kan dit zorgen voor frictie (Matthys, 2010). Het kan voor beide partijen dan lastig zijn omdat men elkaars wereld minder goed begrijpt. Denk hierbij aan ouders die recent naar Nederland zijn gevlucht met hun kinderen. Hun kinderen krijgen vaak veel intensiever taalonderwijs en weten zich vaker makkelijker te redden in de nieuwe samenleving. Het kan thuis zorgen voor frictie omdat ouders niet hun kind kunnen begeleiden in schooltaken zoals ze in land van herkomst gewend waren en het kind kan snel het gevoel krijgen 'in twee werelden te leven'. Dit speelt niet alleen bij gezinnen die recentelijk in Nederland zijn gekomen. Dit kan ook het geval zijn bij kinderen die ten opzichte van hun ouders op de sociale ladder gestegen zijn. Dit leek ook te spelen bij een gesprek met ouders die verbonden zijn aan Het Fort. In het gezin ging één van de kinderen naar het vwo. De ouders waren zichtbaar trots op hun dochter, maar er leek ook afstand en verbazing te zijn over dat ze zoveel uren in de bibliotheek doorbracht met studeren: *'Dat vindt ze heel bijzonder als ze daar komt'*. Ook zeiden ze: *'Thuis praat ze niet. Maar buiten met haar vriendinnen is het altijd: praten, praten, praten'*. Wellicht speelt hier op de achtergrond dat men minder makkelijk praat wanneer de werelden sterk uit elkaar liggen. Deze voorbeelden laten twee zaken zien. Ten eerste dat sociale stijging ook een prijs kan hebben; men kan zich vervreemd gaan voelen van de context waarin men opgegroeid is. Ten tweede benadrukt dit nog sterker het belang van afstemming; het kunnen wisselen in rollen en 'je manier van doen' tussen verschillende leefsfere (school, thuis, werk). Daarom is de insteek van Het Fort belangrijk: *'We willen hen de cultuur niet afleren, want die hebben ze nodig om (...) te overleven. We willen hen een alternatief aanleren'* (document: *Waarom werkt onze aanpak?*). Wanneer we kijken naar wat Het Fort doet om het cultureel kapitaal te vergroten komen de volgende zaken naar voren:

Het Fort leert alternatieve rollen

Ten eerste leert Het Fort nieuwe rollen. Binnen de veilige context van Het Fort kunnen kinderen hiermee experimenteren. Eén van de manieren waarop dit gebeurt is door te spelen met de tegenstelling van dominant en subdominant gedrag tussen kinderen. De coaches zeggen daarover: *'Dat zijn een beetje de twee kanten waar wij mee moeten werken. Die schreeuwers moeten leren: je kan ook dingen gewoon zeggen en de wat verlegenere rustige kinderen; je mag voor jezelf opkomen of zeggen dat jij aan de beurt was'*. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar bij de 'tafelmomenten'. Aan het eind van de dag mag ieder kind iets zeggen over waar hij een ster voor verdient. Het ene kind wordt extra aangemoedigd om wat te vertellen en kinderen die door anderen heen praten worden aangespoord om te luisteren. Een andere manier is dat tijdens een kookworkshop een wat stiller meisje de leider mocht zijn over haar groepje. Daardoor moest ze leren om in plaats van te volgen zelf te proberen hoe je het voor elkaar krijgt dat anderen naar jou luisteren. Eén van de ouders noemde dat dit voor haar erg belangrijk was. Ze vertelde *'dat haar dochter thuis heel mondig is, maar op school en bij Het Fort niet: Dus de juf heeft ook tegen haar gezegd: 'je hoeft altijd niet aardig zijn voor iedereen. Dat vind ik ook wel fijn eigenlijk. Dat is ook waar. Je hoeft ook niet altijd lief te zijn voor iedereen'*. De ouder was blij dat Het Fort ruimte gaf voor haar dochter om ook nieuwe rollen uit te proberen.

Het Fort leert omgangsvormen

Door de juiste omgangsvormen te gebruiken kan het sociaal kapitaal worden verzilverd. Het Fort investeert op verschillende manieren hierin. Ten eerste doordat de coaches het gedrag van de kinderen met hen bespreken. Zo was er een meisje dat zich 'hard' opstelde tegen andere kinderen en daardoor vaak ruzie kreeg. In het gesprek werd gevraagd wat ze geleerd had bij Het Fort, ze zei: *'Vroeger hadden kinderen vaak ruzie met mij, maar nu niet meer. Nu is het meer met andere kinderen. Hoe kan dat zo? Omdat mijn doel was, dat ik luister naar de coach. En ja...dus toen had ik dat gedaan'*. Voor haar hielp het dus om in zulke situaties zich even niet te richten op de andere kinderen, maar te luisteren naar de coach die aanwijzingen geeft voor welk gedrag gewenst is in een bepaalde situatie. Dit zag ik bij dit meisje bijvoorbeeld terug tijdens een theaterworkshop. Haar twee vriendinnen gingen tussendoor grapjes maken en giechelen. Eerst ging het meisje hierin mee, maar toen de coach benoemde dat zij zo de workshop verstoorden werd het meisje zich ervan bewust dat haar gedrag niet paste bij de situatie. Zij paste als enige van haar vriendinnen zich meteen aan.

Een tweede manier waarop omgangsvormen worden geleerd is via de dagelijkse rituelen. Bijvoorbeeld dat het normaal is dat als je binnenkomt dat je begroet wordt, maar ook zelf iedereen begroet. Soms wordt dit gedaan door een hand te geven, soms door alleen iemand aan te kijken en gedag te zeggen. De onderliggende waarde van 'gezien worden' wordt zo expliciet gemaakt en aangeleerd. Ook bij een ritueel als samen de dag beginnen en eindigen worden omgangsvormen geoefend. Denk aan: niet eten voordat iedereen wat heeft, elkaar uit laten praten, de gewoonte om gezond te eten en de gewoonte om samen met anderen na te denken over eigen en andermans gedrag. Rituelen zijn voor mensen een hele makkelijke manier om nieuwe omgangsvormen te leren. Door gewoontes wordt het geïnternaliseerd.

Een derde manier waarop omgangsvormen worden aangeleerd, is door behandeling van de Fort Skills. In één van de gesprekken met de kinderen werd gevraagd met welke Fortskill ze nu bezig waren: *'Weet ik niet meer...misschien... ik weet niet meer hoe het heet...inlevingsgevoel ofzo. En het is dat je elkaar gaat begrijpen. Als iemand verdrietig is dat je dan iemand kan troosten en zeggen van: ik begrijp het wel'*. Het woord 'inlevingsvermogen' was niet volledig blijven hangen, maar de praktische uitvoering (elkaar begrijpen) wel. Het lijkt erop dat de dagelijkse rituelen en regels meer ingesleten zijn dan de Fort Skills. Zo vertelde de coach uit Arnhem: *'En dan zeg ik ja wat hoort er nou bij - want we hadden het in het najaar over betrouwbaarheid en inlevingsvermogen - dus wat hoort er bij betrouwbaarheid? En dan zeggen ze van 'geen ruzie maken met elkaar'. Tja, dat hoort bij alles, dat hoort bij Het Fort: we maken geen ruzie met elkaar. Dat is dan niet persé betrouwbaarheid, maar dat is dan wat ze onthouden'*.

Het Fort leert woorden te vinden

Woordenschat

Taal is een belangrijk onderdeel van cultureel kapitaal. Ook hierbij geldt dat als je jouw manier van spreken goed aan weet te passen aan de context, je daar veel profijt van hebt. Denk aan grappen kunnen maken met vrienden, makkelijk een praatje kunnen maken met een collega, maar ook jezelf begrijpelijk uit kunnen drukken in meer formele situaties zoals op school of op het werk. Uit onderzoek blijkt dat ouders die te maken hebben met armoede minder tegen hun kinderen spreken en dat als ze spreken ze een minder

uitgebreid vocabulaire gebruiken (Hart & Risley, 2003). Dit leidt ertoe dat kinderen zich minder makkelijk kunnen uitdrukken en op school meer moeite hebben om de uitleg van docenten te begrijpen. Dit geldt niet per definitie voor alle ouders van Het Fort, maar desondanks kan Het Fort een bijdrage leveren door zich te richten op taal. Dit doen zij op twee niveaus. Het eerste niveau is door de woordenschat uit te breiden. Denk hierbij aan alle Fort Skills met woorden als 'flexibiliteit' en 'inlevingsvermogen', maar ook door meer incidentele spellen zoals het eigenschappenspel. Zoals gezegd betekent dit niet per definitie dat kinderen op elk moment de bijpassende woorden kunnen reproduceren, zie alinea hierboven.

Woorden leren gebeurt ook 'tussen de regels door'. Zo kwam er een kind binnen en de gewoonte is dat ze een magneet plakken op de 'gevoelsthermometer'. De coach vroeg: 'hoe is het?'. 'Perfect!!' riep het kind. Dit woord stond er niet op vermeld, vervolgens werd gevraagd: 'wat komt het dichtste bij perfect?'. Zo moest het kind nadenken of er nog andere woorden waren die dezelfde betekenis droegen. Toen ik tijdens een gesprek aan een jongen vroeg wat hij had geleerd bij Het Fort zei hij: 'En al die woorden toch? Woorden leren'. Daarvoor vertelde hij over zijn eerste dag bij Het Fort: 'Maar ik was te stil om te praten'. Het helpt hem om woorden te vinden om zichzelf uit te drukken. In zijn geval lukte dit steeds beter. Ook omdat het werd gecombineerd met inzet op persoonlijk kapitaal: leren dat je het waard bent om gehoord te worden.

Taal als code

Een tweede manier waarop taalontwikkeling gestimuleerd wordt ligt op een dieper niveau. Binnen de sociologie is een stroming die zich specifiek richt op de link tussen sociologie en taal: de sociolinguïstiek. Deze stroming gaat er van uit dat we niet alleen de letterlijke betekenis van onze woorden overbrengen, maar dat we eigenlijk spreken in codes. Onze manier van praten is een code die iets zegt over de groepen waartoe we behoren. Zo illustreert Vosters (2018) dat je vaak maar één woord nodig hebt om bijvoorbeeld te horen of je met een Vlaming of Nederlander spreekt. Binnen no-time hebben we tijdens een geluidsfragment een beeld van een persoon; hoe oud iemand is, waar diegene woont, maar ook de sociale klasse van die persoon. Over de verschillende manieren van spreken tussen de sociale klassen onderscheidde Bernstein (1963) twee codes: de restricted code en de elaborated code.

De *restricted code* (vertaling: begrensde code) wordt gesproken als men verwacht dat de toehoorder dezelfde (culturele) achtergrond heeft. Kenmerkend hiervoor is onder andere concreet spreken en spreken vanuit een wij-zij tegenstelling. Dit is zichtbaar bij zowel sommige kinderen als hun ouders. Illustratief is hoe ouders een verhaal vertelden over school: 'Ik zeg tegen de juf: waarom heb je niks gezegd? En als we dan naar de juf gaan of de directrice dan zeggen ze altijd: we gaan kijken wat we kunnen doen. Ik zeg: ik ben klaar nu'. Hierin valt op dat gesprekken letterlijk worden weergegeven (ik zeg...zij zegt...) en het spreken vanuit een wij-zij tegenstelling (zij zeggen altijd). Er werd ook veel gesproken alsof ik bekend was met hun leefwereld, zoals plekken in Amsterdam en namen van meesters en juffen werden genoemd alsof het oude bekenden zouden zijn. Dit is een manier van spreken waarbij gesproken wordt vanuit het 'wij', vanuit het idee dat we onder gelijkgestemden zijn. Niet verrassend ook, want door segregatie in de wijken spreekt men ook vooral mensen die lijken op henzelf. De meeste kinderen neigen van nature ook naar de *restricted code* in hun spreken. Dit is onder andere te merken dat meer concrete Fort Skills en eigenschappen vaker worden genoemd en beter worden begrepen dan meer abstracte skills en eigenschappen. Tijdens het eigenschappenspel noemden kinderen bijvoorbeeld het vaakst sportief of creatief, waarbij ze vonden dat iemand goed kon voetballen of knutselen. Toen een vrijwilliger erop wees dat hij één van de kinderen heel creatief vond omdat hij een creatieve oplossing had gevonden voor een probleem was het voor sommige kinderen lastig om deze abstracte betekenis van het woord 'creatief' te plaatsen.

Andere ouders hadden een *elaborated code* (vertaald: uitgewerkte code). Hierbij spreekt men tegen de toehoorder alsof de ander verschillend is dan zij. Kenmerkend voor deze manier van spreken is dat de intenties expliciet worden gemaakt door middel van taal. Men spreekt abstracter en geeft meer duiding aan wat er gezegd wordt. Over hetzelfde thema, onvrede over de school, sprak ik ook met een andere ouder die de *elaborated code* hanteerde: 'Ik ben niet gelukkig met de schoolcultuur hier'. Hierbij wordt zowel het gevoel geëxpliciteerd als een abstract woord gebruikt om gedragingen van de kinderen te omschrijven (schoolcultuur).

De *elaborated code* wordt vooral gesproken door de midden- en hogere klassen. Dit betekent ook dat mensen en kinderen die de *restricted code* spreken zich moeilijker kunnen redden in sociale omgevingen waar de *elaborated code* wordt gesproken. Kinderen uit lagere economische klassen kunnen daardoor de manier van spreken (code) van docenten bijvoorbeeld minder goed decoderen en minder makkelijk 'meepraten'. Denk buiten de schoolse context ook aan sollicitatiegesprekken, gesprekken bij dokters of een gesprek voor het aanvragen van (schuld)hulp.

Net zoals men een taal kan leren, kan men ook door oefening leren om andere manieren van spreken te begrijpen en in te kunnen zetten. Daarom is het van belang dat Het Fort deze *elaborated code* oefent met kinderen zodat zij kunnen leren wisselen tussen de *restricted code* voor bijvoorbeeld thuis en de *elaborated code* op school. Op Het Fort wordt veel hiermee geoefend, denk aan het abstract kunnen omschrijven van gevoelens, eigenschappen en vaardigheden (Fort Skills). Denk ook aan de abstracte woordenkennis die genoemd zijn onder het kopje 'woordenschat'. Dit helpt kinderen om zich op verschillende manieren uit te kunnen drukken en om sleutelfiguren in ontwikkeling (zoals docenten) beter te begrijpen.

Het Fort verbreedt de leefwereld

Dit mechanisme gaat hand in hand met het uitbreiden van het netwerk wat onder sociaal kapitaal is genoemd. Door een breder netwerk leer je een grotere verscheidenheid van levens kennen. Doordat groepen en klassen steeds gelijkvormiger worden is er weinig kennis van het leven buiten de eigen 'bubbel'. Het Fort komt in 'de bubbel' van de kinderen en laat alternatieve manieren zien om het leven te leiden. Zowel van de medewerkers zelf als van gasten zoals theaterdocenten, een kok of een drumleraar. Deze verbreding kan de ogen openen voor alternatieve levensroutes.

Beschouwing cultureel kapitaal

Mogelijkheden voor uitbreiding cultureel kapitaal

Net zoals geldt voor sociaal kapitaal kan Het Fort explicieter vermelden en inzetten op cultureel kapitaal. Zo doet Het Fort veel met omgangsvormen en taalontwikkeling, maar wordt dit niet expliciet naar buiten gebracht. Het heeft nu meer de rol van 'bijproduct' in plaats van een waardevol element van het project. Naast het expliciteren zou Het Fort ook nog meer in kunnen zetten op het verbreden van de leefwereld, ondanks dat hier al wel aandacht aan wordt besteed. Dit kan in combinatie met het uitbreiden van het netwerk. Wanneer het netwerk meer divers wordt, levert dit meer inzicht op in hoe het leven op verschillende manier door mensen wordt vormgegeven. Ook ligt er een kans om te oefenen met het aanpassen van gedrag aan situaties. De kracht van cultureel kapitaal is dat het niet betekent dat je je altijd op dezelfde manier moet gedragen, maar je kan aanpassen naar situaties. Bijvoorbeeld door in rollenspellen of theater te oefenen om je taal en gehele manier van doen aan te passen aan de persoon die voor je staat.

Een laatste kans om het cultureel kapitaal rijker te benutten is door culturele elementen uit de buurten waar de kinderen in opgroeien te gebruiken. In de contextbeschrijving kwam naar voren dat er veel informele uitwisseling is. Op basis van wederkerigheid wordt de last van armoede verlicht. Er is veel onderlinge hulp binnen families en buurtnetwerken. Dit principe van wederkerigheid kan ook extra aandacht krijgen binnen Het Fort. Hoe leer je bijvoorbeeld een goede balans tussen geven en krijgen? En hoe verrijk je elkaars leven door elkaar wederzijds tijd en soms ook spullen te gunnen? Ook zouden vrijwilligers in de buurt een waardevolle toevoegingen kunnen zijn. Zij kunnen een voorbeeld zijn in hoe je tussen bepaalde rollen wisselt en hoe zij hun perspectief hebben verbreed. Wel is uiteraard belangrijk dat deze persoon niet volledig tegen het 'Fort-DNA' indruist, bijvoorbeeld wanneer iemand bepaalde kinderen als 'minder waardevol' behandelt of negatieve invloed heeft op de veiligheid binnen een groep.

Het Fort is ook cultuurgebonden

Culturen schuren soms ook. Daarom is het ook goed om bewust te zijn van de culturele achtergrond van het project zelf. Het project is ook een uitdrager van een bepaald cultureel ideaal. Het is onvermijdelijk dat er keuzes gemaakt moeten worden over de focus van het project, men kan bijvoorbeeld niet een oneindig aantal Fort Skills behandelen. Maar met de keuzes die je maakt, geef je ook aan welke waarden het meest belangrijk gevonden worden. De Fortmethode is een kind van zijn tijd en vertolkt voornamelijk middenklasse-waarden. Zo past het denken in 'skills' bij het huidige denken waarin kennis vergaren niet voorop staat, maar het ontwikkelen van vaardigheden.

Daarbij vertolkt Het Fort idealen die vooral in de middenklasse populair zijn. Waarden die daarbij horen zijn onder andere 1) zelfredzaamheid, 2) gelijkwaardigheid (i.p.v. autoriteit in het vormen en opvoeden van kinderen) en 3) het vormen van een unieke individuele identiteit (Miedema, 1997). Deze waarden vallen bijvoorbeeld terug te zien in de Fort Skills, die erop zijn gericht om individuele zelfredzaamheid en individuele vorming te promoten. Bijvoorbeeld door doorzettingsvermogen te leren of flexibiliteit als het iets tegen zit. Voor anderen, waaronder ook een aantal kinderen is het logischer om op moeilijke momenten een beroep te doen op het netwerk. Zo sprak een kind over de toekomst: *'Eerst word ik beroemd, dan geef ik alle geld weg en dan pas weernieuw geld.'* *'Dus je gaat eerst al je geld weggeven en dan het weer opnieuw verdienen?'* *'Ja want als ik niet meer geld heb kan ik toch aan familie vragen.'* Het denken 'vanuit het ik' is ook sommige ouders uit andere culturen soms vreemd. Zo vertelde de coach uit Arnhem: *'Ik denk dat ze in de Arabische cultuur, en misschien ook in de Turkse cultuur, het heel weinig hebben over het emotionele welzijn of de sociale skills en dat soort dingen. Dus dan vraag je van: Wat vind je belangrijk voor je kind om te leren of hoe die wordt. Ja ik wil graag dat ie dokter wordt, zeggen ze dan.'* Opvallend is dat hier de individuele ervaring niet centraal staat, maar de beoogde sociale positie. Kort samengevat zijn ook de idealen van Het Fort geënt op een bepaalde cultuur. Cultureel bewustzijn helpt om eigen waarden, maar ook die van ouders en kinderen te ontdekken en daar verbinding tussen te leggen. Concreet kan dit bijvoorbeeld betekenen om extra uitleg of specificatie te geven van bepaalde manier van denken die bij de Fortmethode past. Maar minstens zo belangrijk is om ook te leren van de manier waarop kinderen en ouders leven en welke vaardigheden zij zelf gebruiken om (de last van) armoede tegen te gaan.

Economisch kapitaal

Ondanks dat het hebben van financiële tekorten de doelgroep definieert, richt het programma zich niet primair op vergroten van economisch kapitaal. Alleen randzakelijk wordt in materiële zin het kapitaal vergroot. Dit gebeurt soms door het geven van spullen, zoals het krijgen van een cadeautje en eten op de locaties. Ook kan indirect in materiële zaken worden voorzien door ouders door te verwijzen naar een andere instantie zodat een kind bijvoorbeeld een fiets kan krijgen. Ook zorgt Het Fort ervoor dat sommige ouders meer tijd hebben, zoals een moeder die net weer begon met werken: *'Kijk die dingen komen een beetje handig voor mij uit als ouder. Ik doe wel dingen met ze maar ik heb nu ook een hele drukke periode gekregen. (...) Dus dan voel je van: ooh... dat wordt een beetje verwaarloosd. Dus dan ben ik wel blij met Fort. Je kind wordt af en toe leuk ergens mee naar toegenomen.'* Veel ouders hebben echter meerdere kinderen en kunnen niet zomaar de tijd van Het Fort 'uitruilen' tegen uren waarop ze kunnen werken.

Beschouwing economisch kapitaal

Ondanks dat leven in armoede psychische en sociale gevolgen heeft, is en blijft het ook een financieel tekort. Ouders kunnen soms niet (gemakkelijk) rondkomen. Binnen Het Fort wordt er weinig aandacht besteed aan de financiële kant van armoede. Logischerwijs volgt dit uit het feit dat zij zich richt op kinderen die niet verantwoordelijk zijn voor het gezinsinkomen. Toch is het een groot thema waar Het Fort van betekenis in kan zijn. Dit betekent niet dat zij alles zelf moet uitvoeren, maar door sterke banden te hebben met andere initiatieven kan de weg naar eventuele hulp vergemakkelijkt worden voor ouders. Belangrijk is dat dit op aanvraag van ouders gebeurt, zij bepalen of zij hun inkomen als tekort ervaren en eventuele ondersteuning nodig hebben. Een 'one-size-fits-all'-aanpak is hier dus zeker niet op zijn plek, niet alle ouders hebben per definitie hulp nodig. Wanneer Het Fort hierop in wil zetten is het ook belangrijk om de rol van coaches en andere medewerkers helder te hebben. Zoals eerder beschreven kan namelijk het verlenen van informele hulp of het doorsturen naar formele hulp ook veel dilemma's opleveren voor medewerkers.

Samenvatting

De volgende vraag staat centraal in het rapport:

Welke invloed heeft de werkwijze van Het Fort op kinderen die opgroeien in armoede?

Het antwoord op deze vraag is geformuleerd door de kwalitatieve onderzoeksmethode waarbij de participatieve observatie en het houden van gesprekken de kern vormden. De kinderen en hun leefwereld staan ten alle tijden centraal, zij zijn immers degenen voor wie Het Fort van betekenis wil zijn.

De invloed van Het Fort op kinderen die opgroeien in armoede wordt zichtbaar in de werkzame mechanismen van het project. De kapitaaltheorie van Bourdieu (1990) is gebruikt om de werkzame mechanismen van Het Fort in kaart te brengen. Hoe meer kapitaal verzameld wordt, hoe kleiner de kans op armoede. Bourdieu onderscheidt drie vormen van kapitaal: economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Economisch kapitaal gaat over bezit, hoe meer geld iemand heeft, hoe makkelijker het is om een studie te betalen of te investeren en geld te vermeerderen.

Het Fort voorziet (vrijwel) niet in materiële zaken of in geld. Mogelijk kan zij dit (nog) meer indirect doen, door bijvoorbeeld ouders te wijzen op (schuld)hulpverlening of op voorzieningen. De andere vormen van kapitaal zeggen iets over wie wij zijn ten opzichte van anderen. Sociaal kapitaal bestaat uit de hulpbronnen uit ons netwerk. Denk aan praktische hulp, maar ook aan bepaalde kennis of invloed. Cultureel kapitaal gaat over 'je manier van doen' kunnen aanpassen aan de situatie. Denk aan je taal en gedrag aanpassen aan een schoolse situatie of op het werk. Ook onze eigen persoonlijkheid brengen we in. Om ook dit kapitaal 'van binnenuit' een plek te geven is door de onderzoeker een vierde kapitaalvorm toegevoegd: het persoonlijk kapitaal.

De kapitaalvormen en de bijpassende werkzame mechanismen van Het Fort zijn als volgt samengevat:

Persoonlijk kapitaal

Het Fort is een plek van plezier
 Het Fort **helpt** bij identiteitsvorming
 Het Fort **helpt** doorzettingsvermogen en veerkracht ontwikkelen

Sociaal kapitaal

Het Fort **breidt** het netwerk uit
 Het Fort **vergroot** onderling vertrouwen

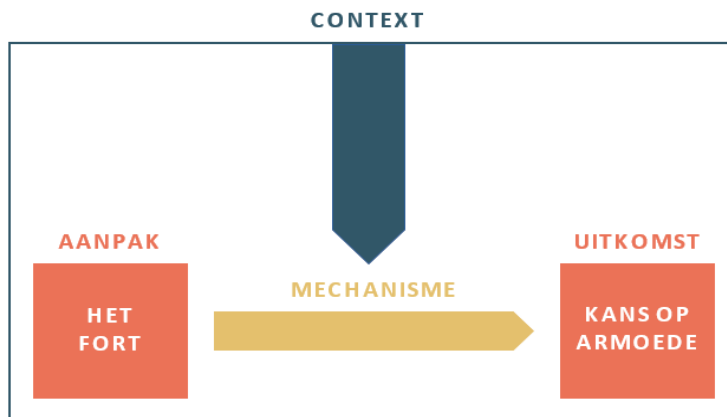

Cultureel kapitaal

Het Fort **leert** alternatieve rollen
 Het Fort **leert** omgangsvormen
 Het Fort **leert** woorden te vinden
 Het Fort **verbreedt** de leefwereld

Er zijn twee belangrijke uitgangspunten bij de interpretatie van de mechanismen. Een eerste is dat niet ieder mechanisme even sterk in werking is. Het Fort legt momenteel voornamelijk de nadruk op de ontwikkeling van persoonlijk kapitaal. De mechanismen van het sociaal en cultureel kapitaal zijn nu al wel zichtbaar, maar kunnen nog explicieter worden benoemd en intensiever worden ingezet in de uitvoering.

Een tweede belangrijke toevoeging is dat de mechanismen contextafhankelijk zijn (zie figuur).

De context versterkt of verzwakt het mechanisme. De context waarin de kinderen opgroeien kenmerkt zich door schaarste, onmacht, gebrek aan waardering. Echter is lang niet alles negatief, zo verlichten gezinnen hun armoede door informele uitwisseling van goederen en hulp in hun netwerk. De mate waarin de genoemde context factoren voorkomen, verschilt per gezin. De stelregel is dat hoe hardnekkiger de contextfactoren, hoe minder goed de mechanismen van Het Fort door kunnen dringen. Zo is het lastig om de boodschap 'ik ben waardevol' te accepteren wanneer je op school of thuis de tegengestelde boodschap hoort. Paradoxaal genoeg is juist in deze weerbarstige context de boodschap van Het Fort het meest nodig.

Wanneer terug wordt gegrepen op de hoofdvraag zien we dat Het Fort invloed heeft op de kinderen door negen mechanismen die het persoonlijk, sociaal en cultureel kapitaal van kinderen vergroten. Op korte termijn zorgt dit voor verlichting van de last van armoede en op lange termijn kan dit de kans op armoede verkleinen. Dit betekent niet dat geen van de kinderen meer te maken krijgt met armoede. Kinderen en mensen zijn geen willoze wezens, maar maken hun eigen keuzes. Ook is Het Fort niet de enige die invloed uitoefent in de levens van kinderen. De kinderen groeien op in een weerbarstige context die de werkzame mechanismen van Het Fort kunnen verzwakken. Deze weerbarstigheid is zowel een beperkende factor als een onderschrijving van het doel van Het Fort. Juist in deze context van schaarste is het contrast nodig die Het Fort wil bieden aan kinderen die hierin opgroeien.

Literatuurlijst

- Beer, de P. & Pinxteren, van M. (red.). (2016). *Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bernstein, B. (1963). Elaborated and restricted codes: Their social origins and some consequences. *American Anthropologist*, 66, 55-69.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (1990). *Reproduction in education society and culture*. Londen: Sage.
- Ehrenreich, B. (2009). *Bright-sided: How the relentless promotion of positive thinking has undermined America*. New York: Metropolitan books.
- Engbersen, G. (2006). *Publieke bijstandsgeheimen: het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Driessens, K. (2005) Hulpverlenersrelaties met arme gezinnen. Op 21 april ontleend aan https://www.canonsociaalwerk.eu/2002_special/2006_Driessens_tekst.pdf
- Gemeente Amsterdam. (2020). Informatie inkomenseisen stadspas. Op 6 mei ontleend aan <https://www.amsterdam.nl/werk-inkomen/pak-je-kans/wat-is-een-laag-inkomen-en-weinig/#h6b-f6a096-32f6-4f01-b7f6-9c773a60f901>
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of the of spoiled identity*. New York: Random House.
- Grotenhuis, te H. (1993). *Bijstandskinderen: opgroeien aan de rand van de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hart, B. & Risley, T.R. (2003). *The early catastrophe: the 30 million word gap at age of 3*. Op 15 april ontleend aan <https://www.aft.org/sites/default/files/periodicals/TheEarlyCatastrophe.pdf>
- Hennink, M., Hutter, I. & Bailey, A. (2011). *Qualitative research methods*. Londen: Sage.
- Levinas, E. (2014) Geciteerd in artikel 'De anderen vormen het ik'. Op 3 april ontleend aan <https://www.groene.nl/artikel/de-anderen-vormen-het-ik>
- Matthys, M. (2010). *Doorzetters: Een onderzoek naar de betekenis van de arbeidersafkomst voor de levensloop en loopbaan van universitair afgestudeerden*. Utrecht: Universiteit van Utrecht.
- Miedema, S. (1997). *Het peilen van de diepte*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Mullainathan, S. & Shafir, E. (2013). *Schaarste: hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen*. Amsterdam: Maven Publishing.
- MWM2. (2019). Factsheet onderzoek 'Armoede in de klas'. Op 1 mei ontleend aan [https://www.abnamro.com/nl/images/Documents/035_Social_Newsroom/Press_Releases/2019/Belangrijkste_conclusies_uit_het_onderzoek_Armoede_in_de_klas_\(2019\).pdf](https://www.abnamro.com/nl/images/Documents/035_Social_Newsroom/Press_Releases/2019/Belangrijkste_conclusies_uit_het_onderzoek_Armoede_in_de_klas_(2019).pdf)
- Ostaijen, Van. M. (2020). *Wij zijn ons: Een kleinie sociologie van grote denkers*. Meppel: Boom Uitgevers.
- Pawson, R. & Tilley, M. (1997). *Realistic evaluation*. Londen: Sage.
- Putnam, R. (2015). *Our kids: The American dream in crisis*. New York: Simon & Schutser.
- SLO. (2011). *Tot nut van het algemeen*. Op 4 mei ontleend aan <file:///C:/Users/NaomiHartkamp/Downloads/tot-nut-van-het-algemeen.pdf>
- RIGO. (2018). *Veerkracht in het corporatiebezit: Kwetsbare personen en leefbaarheid*. Op 21 april ontleend aan <https://dkvwg750av2j6.cloudfront.net/m/6c4e63d71fd06d49/original/Veerkracht-in-het-corporatiebezit.pdf>

Stollenga, M. (Red.) (2015). *Herstel binnen de verslavingszorg*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Sociaal Cultureel Planbureau. (2016). *Armoede in kaart 2016: wat is armoede?* Op 27 maart ontleend aan https://digitaal.scp.nl/armoedeinkaat2016/wat_is_armoede/

UWV. (2020). *Sociaal minimum*. Op 27 maart 2020 ontleent aan

Verhaeghe, P. (2019). *Identiteit*. Amsterdam: De bezige bij.

BTKNS.
betekenis duiden